

Milli Görüş ve Dış Politika: Milli Selamet Partisi'nin (MSP) Kıbrıs Politikası (1972-1980)

İrşat Sarıalioğlu*

Özet

Bu makalede Millî Selamet Partisi'nin (MSP) 1972-1980 yılları arasında Kıbrıs meselesine yönelik izlediği politika ele alınmaktadır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nın yapıldığı 1974 yılından 12 Eylül darbesiyle sivil siyasete son verildiği 1980 sonlarına kadar MSP art arda üç koalisyon hükümetinde iktidar ortağı olarak yer aldı. Parti'nin kurulduğu dönemde resmi olarak belirlenmiş bir Kıbrıs politikası bulunmamaktaydı. MSP, Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirecek olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)-MSP koalisyonu kurulurken ortağının federal devlet çözümünü kabul etti. Birinci Barış Harekâtının ardından ise taksim tezini benimsedi. CHP-MSP koalisyonunun ardından yer aldığı Milliyetçi Cephe hükümetleri döneminde de MSP koalisyon ortaklarından farklı olarak taksim tezini savundu ve hükümetin resmi tezi olan federal devlet çözümünün karşısında yer alan bir tutum benimsedi.

Anahtar Kelimeler:

Türk Dış Politikası, Kıbrıs Sorunu, Milli Selamet Partisi, MSP, Necmettin Erbakan.

* Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi, irsatsarialioglu@gmail.com
ORCID: 0000-0001-7835-0746
Makale geliş tarihi: 02.08.2025
Makale kabul tarihi: 21.11.2025

National Vision and Foreign Policy: The National Salvation Party's (NSP) Cyprus Policy (1972-1980)

Abstract

This article examines the policy followed by the National Salvation Party (NSP) regarding the Cyprus issue between 1972 and 1980. From 1974, when the Cyprus Peace Operation was carried out, until 1980, when civilian politics was ended by the September 12 coup, the NSP was a ruling partner in three consecutive coalition governments. When the party was founded, it did not have officially defined Cyprus policy. While in a coalition with the Republican People's Party (RPP), which carried out the Cyprus Peace Operation, accepted the federal state solution of its coalition partner. After the First Peace Operation, the NSP adopted the partition thesis. During the Nationalist Front governments that followed the RPP-NSP coalition, the NSP, unlike its coalition partners, defended the partition thesis and adopted an attitude that opposed the federal state solution, which was the official thesis of the government.

Keywords

Turkish Foreign Policy, Cyprus Dispute, National Salvation Party, NSP, Necmettin Erbakan.

Giriş

Milli Görüş hareketi, 1960'lı yılların sonlarında (1969) Türkiye'de ortaya çıkmış, İslami mücadelede parti ve siyaset metodunu benimsemiş bir harekettir (Talip, 2017: 617). Hareketin lideri Necmettin Erbakan'ın ortaya koyduğu bir siyasi kimlik olarak Milli Görüş, dış politikadan, sanayileşme ve eğitime kadar her alanda dine dayalı ve yerli bir bakış açısı sağlama iddiasındadır (Çalmuk, 2005: 554). 1967 yılında, Süleyman Demirel liderliğindeki Adalet Partisi (AP) içindeki az sayıda milletvekilinin, İslami yönü ağır basan yeni bir arayış içine girmesiyle başlayan süreç neticesinde 26 Ocak 1970'te Milli Görüş hareketinin ilk siyasi partisi olan Milli Nizam Partisi (MNP) kuruldu. MNP'nin Ocak 1972'de Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılmasının ardından ise, 11 Ekim 1972'de Milli Görüş hareketinin içinden MNP'nin devamı niteliğinde olan Milli Selamet Partisi (MSP) ortaya çıktı (Çakır, 2005: 545).

MSP, 12 Eylül 1980 darbesine kadar süren siyasal hayatı boyunca 1973 ve 1977 yıllarında iki kez genel seçimlere katıldı ve her iki seçimden de Bülent Ecevit liderliğindeki Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) ve AP'nin ardından üçüncü

parti olarak çıktı. CHP, AP ve MSP ile dönemin öne çıkan siyasi partileri, Turhan Feyzioğlu liderliğindeki Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Feruh Bozbeyli liderliğindeki Demokratik Parti (DP) ve Alparslan Türkeş önderliğindeki Milliyetçi Hareket Partisi'ydi (MHP) (Sarıbay, 1985: 145). MSP'nin seçimlerde elde ettiği başarıya ek olarak koalisyonların matematiğinde taşıdığı ağırlık bu süreçte kendisine *anahtar parti* niteliği kazandırdı ve parti CHP-MSP koalisyonu ile 1. ve 2. Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri olmak üzere üç ayrı hükümete ortak olarak ideolojisini uygulamaya koyma imkanı buldu (Sarıbay, 1985: 109-110,164).

MSP'nin ideolojisinin temelinde, önce ahlak ve maneviyat sloganı ile belirlediği muhafazakâr/İslamcı perspektif ile ağır sanayi hamlesiyle benimsediği ulusal kalkınmacı hedef bulunmaktaydı (Çakır, 2005: 547). Parti, maddi kalkınma yoluyla Batı emperyalizminden kurtulmayı, manevi kalkınma vasıtasıyla da İslam ve Osmanlı geçmişiyle harmanlanan kimliği ön plana çıkarmayı amaçlamaktaydı (Yıldız, 2017: 360-361; Arpacı ve Baharççek, 2017: 115-119). Patinin dış politikaya ilişkin görüşü de bu temel prensiplerin etkisinde şekillendi. Erbakan'a göre Milli Görüş'ün temel hedefi her alanda maneviyatçı bir Türkiye meydana getirmektir (Erbakan, 2022b: 29; Arpacı, 2012: 280-281). Batı ile hesaplaşma ve Türkiye'nin tarihteki şerefli yerine kavuşması, bu hedefin dış politika ayağını oluşturmaktaydı (Erol, 2015: 316). Bu çerçevede, Cumhuriyet döneminden itibaren takip edilen Batı yönelimli dış politikayı reddeden, bunun yerine tarihsel ve dini değerlere uygun olarak Müslüman ülkelerle iş birliğini merkeze alan MSP, Türkiye'nin dış politika geleneğine kökten değişim getirme iddiasıyla yola çıktı (Özcan, 1998: 267-269).

Parti'nin 1973 tarihli seçim beyannamesinde de Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkilerine karşı geliştirdiği eleştirel yaklaşım, tarihi ve kültürel bağların bulunduğu ülkelerle iş birliği zarureti ile tarihi karaktere uygun, milli ve şahsiyetli dış politika vurgusu göze çarpmaktaydı (MSP, 1973: 83). Erbakan, şahsiyetli dış politika ilkesini, "taklitçi görüşleri bırakmış, birtakım yerlere bağımlı çalışmaya son vermiş, tamamen milli ve manevi değerlerden doğan politikaların uygulanması" olarak tanımlamaktaydı (Erbakan, 1991: 84). Erbakan tarafından Türk siyasi literatürüne eklenen bu kavram, Batıyla kurulan ilişkileri hedef almakta ve dinsel ve tarihsel öğelerin denkleme dahil edildiği yeni bir diplomasi uygulamasına işaret etmekteydi. Bu haliyle kavram, Milli Görüş ideolojisinin dış politika alanına yönelik düşünce sistemi ve hedeflerinin bir özeti niteliğindedir.

MSP'nin 1973-1980 arası kurulan koalisyon hükümetlerinde yer almasıyla Milli Görüş ideolojisi, Batı yönelimli dış politikayı merkeze alan geleneksel Batıcı ideolojiye karşı ciddi bir alternatif olarak dış politika alanına girmiş oldu (Oğuzlu, 2012: 39) ve Kıbrıs meselesinin 1974-1980 arası gelişiminde belirleyici etmenlerden biri olarak yerini aldı. Yukarıda da değinildiği üzere MSP bu süreçte

ilk olarak Bülent Ecevit başkanlığında kurulan CHP-MSP koalisyon hükümetinde (26 Ocak 1974-17 Kasım 1974), ardından Süleyman Demirel liderliğinde kurulan ve 1. ve 2. MC hükümetleri olarak anılan AP-MSP-MHP-CGP koalisyonu (31 Mart 1975-21 Haziran 1977) ile AP-MSP-MHP koalisyonunda (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978) iktidar ortağı olarak yer aldı. Bunun yanı sıra parti, 5 Ocak 1978-12 Kasım 1979 tarihleri arası görev yapan 3. Ecevit hükümetinde muhalefetteyken 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980 görev yapan 6. Demirel hükümetine dışardan destek verdi.

Bu çalışmanın temel amacı, MSP'nin izlediği Kıbrıs siyasetinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amaç çerçevesinde çalışma içerisinde cevap aranacak sorulardan ilki, partinin resmi Kıbrıs siyasetinin ne olduğu ve ne zaman formüle edildiğidir. Bunun yanı sıra MSP'nin iktidarda ve muhalefetteyken Kıbrıs'a ilişkin siyasetinin izlediği seyir ve varsa geçirdiği değişimler tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca çalışma 1974 sonrası Kıbrıs meselesinin iç siyasette taşıdığı ağırlığın MSP'nin konuya ilişkin yürüttüğü siyaset ve söyleme etkilerini de tespit etme hedefindedir. Son olarak ise MSP'nin Kıbrıs konusunda diğer partilerle yaşadığı görüş ayrılıklarının ortaya konulmasının; Kıbrıs sorununu partiler üstü bir milli dava olarak ele alan literatüre hakim yaklaşıma alternatif oluşturmada faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu hedefler doğrultusunda çalışma içerisinde birincil kaynak analizine dayalı yöntem çerçevesinde başta meclis tutanakları olmak üzere, parti beyannameleri, anı ve gazete gibi birincil kaynaklardan ve ilgili literatürden yararlanılacaktır.

MSP'nin Kıbrıs Politikasının Düşünsel Temelleri

MSP'nin 1974-1980 arası izlediği Kıbrıs siyasetinin düşünsel temellerini Milli Görüş hareketinin dış politika perspektifi ile Ada'ya ilişkin bakış açısı oluşturmaktadır. Bu noktada ilk söylenmesi gereken Milli Görüş hareketinin coğrafi yakınlık itibarıyla Kıbrıs ve Karpaz yarımadasını Türkiye'nin güvenlik ve bütünlüğünün sigortası olarak gördüğüdür. Erbakan'a göre, Ada yabancıların eline geçecek olursa buradan Anadolu'ya sıçramak an meselesi haline gelecektir. O yüzden Kıbrıs konusundaki herhangi bir geri adım Milli Görüş açısından ilk önce Kıbrıs'ın, arkasından Ege'nin ve sonunda Anadolu'nun kaybı anlamına gelmektedir (Erbakan, 2002: 157-158).

Türkiye'nin güvenliği faktörünün yanı sıra Milli Görüş hareketi için Kıbrıs, Ortadoğu ve İslam aleminin güvenliği açısından da önem taşımaktadır. Bu noktada karşımıza Milli Görüş ideolojisinin, uluslararası gelişmelerin ardında ABD'nin emperyalist amaçlarıyla İsrail'in Siyonist hedeflerinin bulunduğu tezi üzerine inşa ettiği sistem okuması çıkmaktadır (Gencer, 1998: 270). Bu bakış açısına göre Kıbrıs'ın Müslüman ülkeler ile İsrail'e olan yakınlığı Batı için Ada'yı

bir mücadele alanı haline getirmiştir. Mücadelenin temel hedefi ise İsrail'in güvenliğinin sağlanmasıdır. Erbakan Siyonizm'in Müslümanların Ada ile olan tüm ilişkisini ortadan kaldırdıktan sonra Kıbrıs'ı bir Amerika Birleşik Devletleri (ABD) üssü haline getirmeyi ve bu üstler vasıtasıyla da İsrail'in güvenliğini sağlamayı hedeflediğini belirtmektedir (Erbakan, 2002: 157-158).

Milli Görüş'ün Kıbrıs politikasını anlamak açısından oldukça önemli bir husus da Kıbrıs'ın İslam dünyasıyla olan manevi ve tarihi bağıdır. Milli Görüş açısından İslam alemi ile Hristiyan dünya arasındaki Kıbrıs mücadelesi Dört Halife dönemine (632-661) kadar geri gitmektedir. Hareket, Kıbrıs mücadelesinin başlangıç tarihi olarak Hz. Osman döneminde Müslümanların Ada'yı fethettiği tarih olan 649 yılını kabul etmektedir. Hala Sultan adıyla bilinen Hz. Muhammed'in süt teyzesi Ümmü Harâm'ın bu seferde şehit olması ve Larnaka şehrine defnedilmesi Ada'nın taşıdığı manevi değerlerin bir simgesi niteliğindedir (Tonguç, 2022: 87; Çelik, 2024: 61). Larnaka'da bulunan Hala Sultan Tekkesi ve Camii, MSP'nin Kıbrıs Barış Harekâtında Larnaka'nın alınması konusundaki ısrarına da kaynaklık edecektir (Erbakan, 2002: 155).

Milli Görüş'ün Kıbrıs mücadelesine ilişkin kronolojisinin ikinci dönemeci Ada'nın 1571'de Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesidir. Bu noktada ise karşımıza Kıbrıs'ın Milli Görüş'ün şahlandırma hedefinde olduğu Türkiye'nin tarihi ve imparatorluk geçmişiyle bağı ortaya çıkmaktadır. Bundan sonraki evreler ise 1878'de Ada'nın İngiltere'ye kiralınması, 1923 Lozan Barış Antlaşması'yla İngiliz egemenliğine girmesi ve 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'dir. Hareketin *geri çekilme* olarak adlandırdığı bu evrelerin ardından ise 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı gelmektedir. Barış Harekâtı, tüm bu kronolojik anlatı içerisinde 1878'den itibaren Batı lehine bozulan dengeyi tersine çeviren, fetihlerin yeniden açıldığı bir evreyi temsil etmektedir (Tonguç, 2022: 87-88; Müftüoğlu, 2021: 229-230). Tam da bu sebeple Erbakan, harekâtı Türk milletinin dünya tarihindeki bin yıllık yerine geri dönüşü olarak tarif edecektir (Yankı, 2.9.1974).

Görüldüğü üzere MSP'nin izlediği Kıbrıs siyasetini oluşturan düşünsel arka planda, dönemin diğer siyasal partilerinin de taşıdığı güvenlik odaklı kaygıların yanı sıra Milli Görüş ideolojisinin ABD-Siyonizm karşıtlığı ile İslam ve Osmanlı geçmişiyle harmanlanan kimlik tasavvuru ön plana çıkmaktadır. Bu durum, MSP'nin 1974-1980 arası yürüttüğü Kıbrıs siyaset ve söylemini belirleyecek ve koalisyon ortaklarıyla yaşadığı çatışmaların da zeminini hazırlayacaktır. Bu hususta kuşkusuz en çarpıcı ve bilindik örnek CHP-MSP koalisyonunun dış politika zaferi olarak tarihe geçen Kıbrıs Barış Harekâtı'nın on ay gibi kısa bir sürede koalisyonun bozulma sebeplerinden biri haline dönüşmesidir.

CHP-MSP Koalisyonu ve MSP'nin Kıbrıs Politikası

26 Ocak 1974'te Bülent Ecevit'in başbakan, Necmettin Erbakan'ın ise başbakan yardımcısı ve devlet bakanı olarak yer aldığı CHP-MSP hükümeti göreve başladığında, Kıbrıs'a ilişkin önlerinde 1960'lı yıllarda yaşanan krizlerin ağırlığını taşıyan bir gündem bulunmaktaydı. Kıbrıs Rum yönetiminin Enosis'e yönelik hamleleriyle 1963 ve 1967'de yaşanan toplumlararası çatışmalar, 1960'da kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Ada'da huzur ve istikrar sağlayamadığını ortaya çıkarmıştı. Türkiye 1974 Şubatından itibaren Kıbrıs'ta federal bir düzen kurulmasını savunmaya başladı (Güvenç, 1984: 210). Bu tez CHP-MSP hükümet programının Kıbrıs konusuna ilişkin getirdiği öneriydi.

Mili Görüş hareketinin ilk partisi olan MNP'nin programında Kıbrıs sorununa ilişkin bir değerlendirme yer almamaktaydı (MNP, 1971). MNP'nin kapatılmasının ardından kurulan MSP'nin parti programı ve 1973 seçim beyannamesinde de Kıbrıs sorunu hakkında doğrudan bir maddeye rastlanmamaktadır (MSP, 1973a; MSP, 1973b). 1973 seçimlerinin ardından oluşan CHP-MSP koalisyonunun protokolü ve hükümet programında ise iki cemaatten oluşan Kıbrıs'ta Türk toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunması ve devlet yönetiminde iki cemaat arasında her yönü ile huzurlu bir iş birliğinin sağlanması için en isabetli çözüm şeklinin federatif sistem olduğu belirtilmektedir (Neziroğlu ve Tuncer, 2015: 591; TBMM Tutanak Dergisi, 1.2.1974: 363).

İki parti yetkililerinin koalisyon protokolü üzerindeki çalışmaları incelendiğinde MSP'nin Kıbrıs'a ilişkin spesifik bir talebi olmadığı, Kıbrıs'ta federatif bir devlet kurulması prensibinin protokole CHP'nin talebiyle eklendiği görülmektedir (Sevilgen, 1979: 72). Protokol metninde yer alan Kıbrıs'a ilişkin paragrafın CHP'nin 1973 tarihli seçim bildirgesinde yer alan paragrafla benzerliği de bunu göstermektedir (CHP, 1973: 221). Tüm bunlar göz önüne alındığında, koalisyon kurulduğu esnada MSP'nin CHP'nin Kıbrıs konusundaki federal devlet tezini benimsediği ortaya çıkmaktadır. Fakat Yunan Cuntasının Kıbrıs'ta düzenlediği darbe girişimi haberinin Ankara'ya ulaşmasından itibaren koalisyon ortaklarının konuya ilişkin görüş ayrılıkları belirmeye başlayacaktır.

15 Temmuz 1974'te Yunan Cuntası tarafından Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı yapılan darbe girişimi ile Ada'nın anayasal düzeninin bozulması üzerine toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda (MGK) taraflar arasındaki ilk görüş ayrılığı ortaya çıktı. Kurulda CHP, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'na ek olarak imzalanan Garanti Antlaşmasının 4/1 maddesi uyarınca ilk etapta İngiltere ile görüşülmesini önerdi. İlgili madde antlaşmanın hükümlerine bir riayetsizlik halinde, Yunanistan, Türkiye ve Birleşik Krallığın bu hükümlere riyeti sağlamak için gereken teşebbüsler veya tedbirler hakkında birbirleri ile istişare etmeyi taahhüt ettiklerini belirtmekteydi. Fakat MSP'ye göre, garantörlük hakkını

kullanmak için Türkiye'nin İngiltere ile istişarelerde bulunması şahsiyetli dış politikaya tezat olarak meseleye Amerikan ve İngiliz gözlüğüyle bakmak anlamına gelmekteydi (Müftüoğlu, 2021: 129). MSP kanadının fikri, derhal askeri müdahale kararı alınması yönündeydi. Partinin görüşünün dayanağını Garanti Antlaşması'nın 4/2. maddesi oluşturmaktaydı. Bu madde müşterek veya anlaşarak hareket mümkün olmadığı takdirde, garanti veren üç devletten her birinin, antlaşma ile ihdas edilen nizamı tekrar kurmak münhasır maksadı ile harekete geçmek hakkını muhafaza ettiğini belirtmekteydi (Müftüoğlu, 2021: 128-133).

Londra ve Zürih antlaşmaları gereğince garantörlük hakkını kullanmadan önce diğer garantörlerle temasa geçmek gerekmekteydi. MSP Ecevit'in İngiltere'ye gitme ısrarı karşısında, vakit kaybetmemek için müracaatın yazılı olarak yapılmasını gündeme getirdi, fakat CHP kanadını ve Başbakan'ı ikna edemedi. Nihayetinde, Ecevit'in "bir ziyaretten zarar doğmaz. Üstelik, çıkartma yapmayacağımız yönünde Batılı devletlerde kanaat oluşur ve bu da çıkartma yapmaya mecbur kalırsak harekâtın gizliliğine fayda sağlar" sözleri üzerine kurulda anlaşma sağlandı. Toplantıda yer alan MSP'li Devlet Bakanı Süleyman Arif Emre partisinin Ecevit'in İngiltere ziyaretine onay vermesini şu cümlelerle ifade etmektedir: "Bu gerekçeyi biz de çok münasip gördük. Ama daha ihtiyatlı olmak için, İngilizler karşısında yanlış bir adım atılmasını veya Ecevit'in yanıtılmasını önlemek için yanına İçişleri Bakanımız Oğuzhan Asiltürk Bey'i arkadaş olarak katmayı da ihmal etmedik" (Emre, 2017: 121).

İngiltere'deki müzakerelerin sonuç vermemesinin ardından 19 Temmuz 1974'te toplanan Bakanlar Kurulu'nda Kıbrıs'a müdahale kararı alındı. Koalisyonun bozulmaya başladığı dönemde basın üzerinden çok tartışılacak olan bu kurul hakkında MSP'li Emre, toplantıda CHP'li bakanların çıkartmaya karşı çıkmadığını, ancak kendileri kadar da rahat olmadıklarını ifade etmektedir (Emre, 2017: 128).

20 Temmuz 1974 sabah saat 5'te Türkiye'nin Kıbrıs'a havadan ve denizden çıkartma harekâtı başladı. Türkiye'nin Ada'ya asker çıkarması üzerine Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi 20 Temmuz'da toplanarak 353 sayılı kararı kabul etti. Taraflara ateşkes çağrısında bulunan karara göre, Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki yabancı müdahaleye derhal son verilmeli, milletlerarası antlaşmaların müsaade ettiğinin dışındaki bütün askeri personel Ada'dan çekilmeli, Türkiye, Yunanistan ve İngiltere hükümetleri, bölgede barışın ve Kıbrıs'ta anayasal hükümetin yeniden kurulmasını sağlamak amacıyla, gecikmeksizin görüşmelere başlamalıydı (Fırat, 2002: 743). BM Güvenlik Konseyi'nin almış olduğu ve derhal uyulması istenilen 353 sayılı karar hükümet ortakları arasında sinirlerin gerilmesine, hatta sürtüşmelere sebep oldu. BM'nin bu kararı üzerine aynı gün akşam saatlerinde toplanan Bakanlar Kurulu'nda MSP

kanadı ateşkes kararına uymayı reddetti. MSP'ye göre ateşkes kararına derhal uyulması mevcut durumda dar bir alan içerisinde bulunan Türk birliklerinin Rum ve Yunan birliklerinin karşı taarruzuyla denize dökülmesi riskini beraberinde getirecekti. Böyle bir durumda Türkiye'nin itibarının sıfırlanacağını dile getiren MSP'liler Başbakan'ın ABD tarafından tehdit edildiği için işi aceleye getirmek istediğini düşünmekteydiler. Oldukça gergin geçen toplantıda Erbakan, böylesine hayati bir meselede BM kararlarının dikkate alınmasının gerekmediğinde ısrar etmekte ve itirazını "BM'nin aldığı hangi karara İsrail bugüne kadar uydu? BM karar aldı diye Türkiye uymak zorunda değil!" sözleriyle gerekçelendirmekteydi (Erbakan, 2022a: 162). Müzakereler sonucunda Ecevit dahil 17 CHP'li bakan ateşkes lehine oy verirken MSP'nin 8 bakanının tamamı aleyhte oy kullandı. Ecevit'in CHP'nin 17 oyunu hükümet kararı olarak ilan etme teklifine Erbakan'ın karşı çıkması ve Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in sinirlenerek toplantıyı terk etmesi neticesinde karar alınamadan kurul dağıldı. Hemen ardından toplanan ikinci kabine toplantısında MSP ateşkes kararının 22 Temmuz 1974 saat 17.00'de açıklanmasını ve bu dönem içerisinde ordunun ilerlemesinin önlenmemesini şart koştu ve bu şartına teminat olarak Genelkurmay Başkanı'ndan başka kimsenin sözünü kabul etmedi. Genelkurmay Başkanlığı'nın teminatı üzerine MSP kanadının ateşkese verdiği şartlı evetle koalisyon, harekâtın uygulanmasına ilişkin ilk krizi atlattı (Müftüoğlu, 2021: 154-155).

Ateşkes kararı konusunda hükümet içerisindeki görüş ayrılığı bu şekilde aşıldıktan sonra sıra Türkiye'nin barış görüşmelerinde ileri süreceği tezin oluşturulmasına geldi. Bu amaçla TBMM 23 Temmuz 1974'te toplandı ve konu Meclis'te tartışmaya açıldı. Birinci Barış Harekâtı'nın hemen ardından gerçekleşen 23 Temmuz tarihli meclis toplantısı koalisyon ortaklarının arasındaki görüş ayrılığının geldiği noktayı anlamak bakımından oldukça önemlidir. Birinci Barış Harekâtı'ndan sonra MSP; Kıbrıs'a ilişkin federatif devlet çözümünden uzaklaşmış ve partinin kapatılmasına kadar çeşitli formüller ve isimler altında sürdüreceği taksim tezini oluşturmuştur. MSP'nin Kıbrıs meselesine ilişkin taksim tezini ilk olarak İstanbul Milletvekili Hasan Aksay 23 Temmuz 1974 tarihli TBMM Birleşik toplantısında açıklamıştır.

Aksay konuşmasına gerek tarihi gerek stratejik bakımdan Kıbrıs'ın tamamen Türkiye'ye ait olduğunu belirterek başladı. Ardından ise, barışın korunması için Türkiye'nin bu hakkından bir ölçüde fedakarlık etmesi gerektiğini kabul ettiğini ekledi. Aksay'a göre mevcut durumda yapılması gereken Türkiye'nin bu hakkından ne kadar fedakarlık edebileceğini tespit etmektir. Bu tespit ve fedakarlık iki önemli unsurun çizdiği sınırlar içerisinde belirlenmeliydi. Bunlardan ilki, Kıbrıs'a Türk ordusunun çıkmasıyla yeni bir durumun, yeni bir Kıbrıs'ın ortaya çıkmış olması ve Kıbrıs harekâtından önceki duruma dönmenin mümkün olmadığıydı. Diğer ise Türk ordusunun askeri sahada geldiği noktaydı. Askeri

sahada kazanılan başarı müzakere masasında kaybedilemezdi (TBMM Tutanak Dergisi, 23.7.1974: 32).

Aksay'ın cümlelerinden de anlaşılacağı üzere MSP, Birinci Barış Harekâtı'nın ardından oluşturduğu Kıbrıs tezini, tarihi ve stratejik haklardan fedakarlık ve harekât sonrası oluşan fiili durum vurgusuyla Ada'nın taksim edilmesi fikri üzerine inşa etmekteydi. Meclisteki konuşmasının devamında Aksay partisinin askeri alanda elde edilen başarının politik alana yansımalarının ancak taksim yoluyla olacağına inandığını belirtmekte ve MSP'nin bu fikre Türkiye'nin Kıbrıs konusunda vazgeçmesi mümkün olmayan hedeflerini tespit ederek ulaştığına dikkat çekmekteydi. MSP'nin ancak taksim yoluyla elde edilebileceğini tespit ettiği hedefler ise şu biçimdeydi:

- Kıbrıs Türkünün can ve mal emniyeti tam olarak temin edilmeli, küçük gruplar halinde Kıbrıs'ta dağılık bulunan Kıbrıs Türkü mahsur olmaktan mutlaka kurtulmalıdır.
- Bugünkü dağılık durum, Kıbrıs Türkünün iktisadi durumunun gelişmesine imkan vermemektedir. İktisadi bakımdan Kıbrıs Türkünün güçlenmesini temin edecek yeni bir düzen sağlanmalıdır.
- Tarihi haklarımızın korunması şarttır.
- Türkiye'nin stratejik bakımdan Kıbrıs'a olan ihtiyacı büyüktür. Bu husus tam teminat altına alınmalıdır.
- Dünya barışına hizmet edecek yeni ve tam bir statü uygulanmalıdır (TBMM Tutanak Dergisi, 23.7.1974: 32).

Aksay'ın sıraladığı bu hedefler aynı zamanda MSP'nin yaklaşmakta olan Cenevre görüşmelerine ilişkin beklentilerini oluşturmaktaydı. Bunun yanı sıra Aksay'ın konuşması MSP'nin Kıbrıs'a ilişkin izleyeceği siyasette Enosis'e varacak yollar olarak adlandırılabilir bir kıstasın ortaya çıktığını ve taksim dışındaki çözüm önerilerinin MSP tarafından bu gerekçe ile reddedileceğinin sinyallerini de vermekteydi. Aksay, MSP'nin bu düşüncesini şu cümlelerle vurgulayarak konuşmasını bitirdi: “Hakikaten akıl için tarık birdir ve Kıbrıs'a devamlı bir çözüm tarzını getirecek, Kıbrıs'taki Türk haklarını koruyacak, Türklerin bugünkü parçalı ve mahsur durumlarına son verecek, dünya sulhunu temin edecek tek çözüm yolu taksimdir ve taksimden başka bir hal tarzı mevcut değildir” (TBMM Tutanak Dergisi, 23.7.1974: 32).

Aksay'ın Meclis konuşması MSP'nin Kıbrıs konusunda takip edeceği politikaya ilişkin önemli ipuçları sunmaktadır. Bunlardan ilki, yukarıda da değinildiği üzere Barış Harekâtından sonra oluşan yeni durum ve fedakarlık vurgusuyla işaret edilen noktadır. MSP; Aksay'ın taksim tezini formüle ettiği konuşmasından itibaren taksimin dışında bir çözüm önerisi söz konusu

olduğunda, Türkiye'nin tarihi ve stratejik bakımdan kendisine ait olan Ada için taksimi kabul ederek yeterince fedakarlıkta bulunduğunu, bundan ötesinin Enosis'e yol açacağından mümkün olmadığını öne sürecektir. Burada askeri sahada geline nokta yüklenen misyon ise MSP'nin siyasal hayattaki varlığı boyunca sürdüreceği "şehit kanıyla alınan toprak müzakere masasında geri verilmez" tezini oluşturacaktır. Bununla birlikte MSP, Barış Harekâtı'ndan sonra oluşan yeni konjonktürden yola çıkarak taksim tezini inşa ederken Milli Görüş ideolojisini de Türkiye'nin dış politika alanına sokmuş olmaktadır. Aksay'ın güvenlik ve stratejik gereksinimlerin yanı sıra tarihe yaptığı vurgu bunun işaretlerinden biridir. Erbakan ise MGK ve Bakanlar Kurulu bünyesinde gerçekleştirilen karar alma süreçlerindeki tutumuyla Batı'nın ve Batıyla kurulan kurumsal bağların ön plana çıktığı Cumhuriyet dönemi dış politika uygulamalarına karşı çıkmaktadır.

23 Temmuz 1974 tarihli meclis toplantısında Aksay'ın yaptığı konuşmayla birlikte, koalisyon ortaklarının Kıbrıs meselesinin çözümüne ilişkin görüş ayrılıkları da ilan edilmiş oldu. Durumun ciddiyeti Aksay'ın ardından Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in hükümet adına beyanda bulunmaya kendini mecbur hissettiğini dile getirmesiyle daha da netleşti. Kıbrıs konusunda hükümetin resmi görüşünün hükümet programında yer aldığı biçimiyle korunduğunu ve değişmediğini belirten Güneş, siyasi partilerin bu görüşün dışında çeşitli görüşlere sahip olabileceğini, fakat hükümet olarak programdaki çözümle bağlanmış bulunduklarının altını çizdi (TBMM Tutanak Dergisi, 23.7.1974: 43-44).

Güneş'in de belirttiği gibi Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki resmi görüşü 7 Şubat 1974'te güvenoyu alan hükümet programındaki haliyle federatif sisteme dayanmaktaydı. Fakat artık MSP'nin hükümetin Kıbrıs konusundaki resmi görüşünü benimsemediği ortadaydı. Erbakan 23 Temmuz'da basına yaptığı açıklamada MSP'nin Türk ordusunun Kıbrıs'a çıkartma yapmadan önce politik sahada elde edilebilecek bir netice olarak gördüğü için federatif devlete evet dediğini; askeri harekâttan sonra Kıbrıs'ta ortaya çıkan yeni durumla beraber, güvenlik, toprak mülkiyeti ve ekonomik gelişmeyi temin etmek için Türkleri dağınıklıktan kurtarmanın elzem olduğunu dile getirdi. Erbakan'a göre mevcut durumda Kıbrıs'ta güvenliğin sağlanması için Türklerin ve Rumların Ada'nın ayrı bölümlerinde bulunmalarından ve arada tarafsız bir bölge olmasından başka bir seçenek yoktu (Cumhuriyet, 24.7.1974). Cenevre Konferansı öncesi Dışişleri Bakanlığı'nda yapılan hazırlık sürecinde, MSP adına toplantılara katılan Korkut Özal da Türk önerisinin federasyon tezi üzerine inşa edilmesine karşı çıkmakta ve taksim yönünde ısrar etmekteydi (Barutçu, 1999: 90).

MSP'nin tüm ısrarına rağmen Türk heyeti Cenevre'ye yönelik hazırlıklarını federasyon tezi üzerine inşa etti. 25-30 Temmuz 1974 tarihleri arasında yapılan birinci Cenevre görüşmelerinde Türkiye'nin Ada'ya müdahalesinin meşruluğu

kabul edildi. 30 Temmuz 1974'te yayınlanan Cenevre Deklarasyonu'yla da Türkiye'nin Kıbrıs'tan çekilmesi tüm taraflarca kabul edilecek çözüme bağlandı. Bu, yeni bir anayasal düzen kurulana dek Türkiye'nin Ada'nın bir kısmını kontrol etmesini tanımak anlamına gelmekteydi. Bunun yanı sıra Türkiye'nin 1960 Anayasası'nın iki toplumun bir arada yaşaması için artık uygun bir zemin oluşturmadığı argümanı da genel kabul gördü ve deklarasyonda Kıbrıs'ta fiiliyatta Türk ve Rum olmak üzere iki muhtar idarenin olduğu yer aldı (Fırat, 2002: 746; Bölükbaşı, 2001: 251-252). Fakat MSP Cenevre görüşmelerinde çıkan sonuçtan memnun olmadı. MSP adına Cenevre görüşmelerine katılan Sakarya Milletvekili İsmail Müftüoğlu, deklarasyonda yer alan “Bakanlar Kıbrıs Cumhuriyeti'nde fiiliyatta Türk ve Rum olmak üzere iki muhtar idarenin mevcut bulunduğunu not etmişlerdir” ifadesini kesin ve açık olmadığı gerekçesiyle eleştirdi. MSP'nin görüşü bu ibarenin “3 garantör iki otonom idare olduğunu kabul etmişlerdir” şeklinde düzenlenmesiydi. Müftüoğlu, müzakereler sırasında bu fıkrı CHP milletvekilleri Haluk Ülman, Haluk Bayülken ve paşalar ile münakaşa ettiğini, Bayülken ile paşaların kendisine katıldığını fakat Güneş'i ikna edemediğini belirtmektedir (Birand, 1985: 361).

Erbakan'ın Cenevre Deklarasyonu'na yönelik eleştirisi ise Müftüoğlu'nunkine göre oldukça sert oldu. MSP lideri Turan Güneş ve beraberinde heyeti karşılamak için 1 Ağustos 1974'te Esenboğa havalanına gitmedi. Erbakan'ın bildiriye imza atan Turan Güneş ve beraberindeki heyeti karşılamak için Esenboğa'da bulunan devlet ricali arasında yer almamasının, MSP'nin Cenevre görüşmelerinden duyduğu memnuniyetsizliğinin bir ifadesi olduğu çıktı (Cumhuriyet, 2.8.1974; Cumhuriyet, 3.8.74). Bunun yanı sıra Erbakan aynı gün basına verdiği demeçte açıkça, partisinin federasyonun çözüm olacağına inanmadığını belirtti (Millî Gazete, 2.8.1974).

Erbakan'ın protesto olarak yorumlanan hamlesinin ardından Hasan Aksay İstanbul'da Kıbrıs Davamız isimli bir konferans verdi ve burada tek çözümün taksim olduğuna işaret etti (İslamoğlu, 1974: 28). MSP Manisa Milletvekili Gündüz Sevilgen ise 6 ve 10 Ağustos'ta MSP'nin yayın organı olarak kabul edilen Millî Gazete'de çıkan “Kıbrıs Zaferinin Ardından” isimli makalelerinde Cenevre'de masada elde edilen sonucun, silahla kazanılan başarıya eşdeğer olmadığını belirtmekte ve “Cenevre görüşmelerinin ikinci kısmında herhalde Türk tezi Kıbrıs'ın taksimi olmalıdır” demektedir (Sevilgen, 6.8.1974: 8; Sevilgen, 10.8.1974: 8).

Bu süreçte MSP'nin önde gelen isimlerinin sık sık taksim tezini işaret etmesi, bazı ülkelerin büyükelçilerinin Dışişleri Bakanlığı'na müracaatlarına dahi yol açtı. Bunun üzerine Ecevit, “Erbakan'ın Kıbrıs ile ilgili beyanatlarını kendisine sorun, ben Başbakan olarak hükümet adına konuşuyorum”, açıklamasında bulundu (Cumhuriyet, 3.8.1974).

Türk tarafı Kıbrıs'ta anayasal düzeni kurma amacıyla yapılacak olan İkinci Cenevre Konferansı'nın hazırlık sürecine de koalisyon ortaklarının birbirine tezat oluşturan açıklamaları ve tartışmalarıyla girdi. CHP taksimin, Türk menfaatlerine dünya politikası bakımından zarar vereceğinin altını çizirken, MSP'liler buna *düvel-i muazzama* korkusu olarak bakıyor ve Batı korkusu sebebiyle dünyada hiçbir devletin eline geçemeyecek olan büyük bir fırsatın kaybedileceğini dile getiriyordu (Karib, 1975: 54-55). Koalisyon ortakları arasında fikir birliği sağlanamasa da konferansta Türk tezi coğrafi esasa dayalı federatif sistem üzerine inşa edildi (Bölükbaşı, 2001: 252-253).

İkinci Cenevre Konferansı'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Ada'ya yapılan ikinci harekât süreci ise koalisyon ortakları arasında yeni ayrılıklar doğurdu. Bunlardan ilki Larnaka'ya ilişkindi. MSP ikinci harekât konusunda yapılan görüşmelerde Hala Sultan Tekkesi'nin bulunduğu Larnaka'nın alınması konusunda ısrarcı davrandı. Larnaka'nın alınması, İslam'ın belirleyici bir faktör olarak Türkiye'nin dış politikasında yerini alması hedefi doğrultusunda MSP açısından sembolik bir anlam taşımaktaydı. Bunun yanı sıra MSP'yi iktidara taşıyan kitlelerin hassasiyetleri de parti için önemliydi. Erbakan'ın Larnaka'ya yönelen kuvvet komutanına kendisinden habersiz hükümet tarafından geri dönün emri verildiğini öğrenmesi ise CHP ile MSP arasındaki diyaloga yeni bir sorun daha ekledi (Erbakan, 2022a: 65).

İkincisi ve daha önemlisi ise harekâtın Ada'nın tamamına yapılması meselesiydi. İkinci Barış Harekâtı sürecinde Erbakan ve MSP Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bütün Kıbrıs'ı kontrol altına alması gerektiğini öne sürmeye başladı. Harekâttan önce Hasan Aksay 13 Ağustos'ta Millî Gazete'de yayınlanan "Cenevre Konferansı ve Kıbrıs'ta durum" isimli yazısında Cenevre Konferansı'ndan bir karar çıkmaması sebebiyle Türk ordusunun kontrolü dışında yaşayan Türklerin durumunun gittikçe kötüye gittiğini belirtmekte ve bu duruma son vermek için bir an evvel Türk ordusunun tüm Ada'yı kontrol altına alması gerektiğini dile getirmekteydi (Aksay, 13.8.1974: 1,8). Aksay'ın yazısından bir gün sonra Erbakan da verdiği bir demeçte, "Cenevre'de işin savsaklanması durumunda Türkiye'nin kendisine düşen görevi tek başına yapacağını, Ada'da bulunan Türk kuvvetlerinin çok kısa zamanda Kıbrıs'ın tamamı üzerinde garantörlük vazifesini ifa edecek güçte olduğunu" belirtti (Millî Gazete, 14.8.1974). Bu beyanatlar hızla ülke içinde ve dışında MSP'nin Kıbrıs'ın tamamının alınmasını istediği haberlerinin yayılmasına sebep oldu (İslamoğlu, 1974: 63-65). Bunun üzerine Alman Devlet televizyonu ARD Erbakan'la bir mülakat yaptı ve Türkiye'nin Ada'nın tamamını almak istediğine ilişkin dolaşmakta olan haberin doğru olup olmadığını sordu. Erbakan'ın bu soruya yanıtı şu şekildeydi:

Bu haber doğru değildir. Bizim görüşümüz şudur: Kıbrıs adası hakikatte tarihen ve hukuken Türkiye'ye ait bir adadır. Fakat bunun yanında bir gerçek vardır ki, bugün Ada'nın üzerinde iki ayrı millet yaşamaktadır. Bizim için söz konusu olan mesele, dünya barışı açısından Ada üzerinde bu tarihi ve hukuki haklarımızdan ne nispette fedakarlıkta bulunabileceğimiz hususudur. Bu fedakarlığın bir hududu vardır. Bu hudut üzerindeki Rumlara da Ada'nın bir bölgesinde kendi kendilerine yaşama hakkı tanımadır. Bugünkü şartlar altında biz Ada'da adilane bir taksimattan yanayız (Millî Gazete, 31.8.1974).

Erbakan'ın ARD'ye verdiği mülakatta da belirttiği gibi MSP'nin politikası değişmemiştir ve hâlâ taksimi savunmaktaydı. Aksay ve Erbakan'ın İkinci Barış Harekâtı sürecindeki talepleri Ada'nın tamamının alınması değil, harekâtın Ada'nın tamamına yönelik yapılmasıydı. Erbakan'a göre; Kıbrıs'ın tümü üzerinde garantörlük hakkına sahip olan Türkiye, birinci harekât sonunda Rum tarafında kalan bölgelerdeki Türklerin güvenliğini sağlamak için Ada'nın tamamını kontrol altına alabilirdi. Hem böylelikle Kıbrıs'ın bütünü alıp ondan sonra müzakere masasına oturmuş olacak, Erbakan'ın ifadesiyle diplomasi masasında pazarlık marjı arttırılmış olacaktı (Erbakan,1991: 72-73; Erbakan, 2022a: 165). Başta Erbakan olmak üzere MSP'nin önde gelen isimlerinin anılarında ya da kendileriyle yapılan röportajlarda yer alan bu durumu¹ Aksay şu cümleyle özetlemektedir: “Hoca tümünü alalım, sonra yarısını onlara vererek barış yapalım”, diyordu (Aksay, 2021:263).

Fakat Erbakan'ın İkinci Barış Harekâtı'yla birlikte ortaya attığı bu stratejinin, Kıbrıs başarısının koalisyon ortakları arasında paylaşamadığı ve Ecevit'in istifasına doğru giden hükümet bunalımının olduğu günlerde, amacının ötesinde bir anlam yüklendiği ve günümüze kadar uzanan bir tartışmanın da temellerini attığı anlaşıyor. Bu durumda, MSP'nin Türk ordusunun Ada'nın tümünü kontrol altına alması gerektiği tezine ek olarak kullandığı bazı söylemlerin taksimden ötesini işaret etmesinin etkisi büyüktü. Örneğin MSP'li İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk Girne'ye vali yollanacağını açıklıyor, Erbakan Kıbrıs'a elektrik santrali, rafineri ve tersane inşa edileceğini söylüyordu (Birand, 1985: 362; Millî Gazete, 20.8.1974). Erbakan'ın 28 Ağustos 1974'teki doğu illeri gezisinde yaptığı konuşmalarda kullandığı şu cümleler ise MSP'nin Ada'nın tamamını almak istediğine dair oluşan algıyı iyice yaygınlaştırdı: “Biz Kıbrıs harekâtına karar verirken bütün dünya ülkelerine meydan okuyarak karar verdik. Kıbrıs Harekâtı milletimizin dünya yüzündeki yeni yerini tayin etmiştir. Bu yeni yer bin yıllık yerimizdir. Şimdi iş Ada'daki haklarımızın dünya milletleri tarafından tasvibine kalmıştır. İsteyen tasdik etsin, isteyen etmesin. Ada bizimdir! (Yankı, 2.9.1974).”

¹ Bu konuda şu kaynaklara bakılabilir: (Erbakan,1991: 72-73; Erbakan, 2022a:165; Aksay, 2021:263; 165; Hasırcı, t.y.: 180-183).

Kuşkusuz tüm bu beyanlar iç politikaya yönelik hedefleri içinde barındırmaktaydı. Çünkü Erbakan iki gün önce partisinin taksimden yana olduğuna ilişkin röportaj vermişti (Millî Gazete, 31.8.1974). Dahası Erbakan'ın konuşmasının üzerinden bir hafta geçmeden MSP Çorum Milletvekili Yasin Hatipoğlu da "MSP'nin Kıbrıs hakkındaki görüşü ilk Barış Harekâtı'ndan beri değişmemiştir. Bugünkü şartlar içinde Kıbrıs'ta adilane bir taksimattan yanayız" açıklamasında bulunmuştu (Millî Gazete, 7.9.1974).

CHP-MSP koalisyonu döneminde, Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasındaki gelişmeler iç politika dış politika etkileşimi bakımından son derece önemli bir tarihsel örneği oluşturmaktadır. Kıbrıs Barış Harekâtı'nda hükümetin gösterdiği kararlılık ve harekâtın başarıya ulaşması hükümetin puan kazanmasına neden olmuştu. Başbakan Ecevit ise bu başarıdan en çok pay alan kişiydi. *Kıbrıs Fatih* unvanını kazanan Ecevit, prestijini arttırdıkça erken seçimden söz etmeye başlamış, Ecevit'in ön plana çıkması ise Erbakan ve MSP'yi endişelendirmeye başlamıştı (Yavuzalp, 1996:171; Tokath, 1974:1). Erbakan yaptığı açıklamalarda "MSP'nin kararlı ve cesur tutumu olmasaydı siyasi yönden Kıbrıs meselesi bugün bulunduğu noktaya gelemezdi" diyor, MSP liderinin gerçekleştirdiği yurt gezilerinin ardından Millî Gazete, "Doğu halkı Erbakan'ı Kıbrıs'ın Başkomutanı ilan etti", "Erbakan'ı binlerce yurttas Mücahit Erbakan diye karşıladı" manşetleriyle çıkıyordu (Millî Gazete, 19.9.1974, 29.8.1974, 1.9.1974, 17.9.1974). Ülke tam anlamıyla bir erken seçim atmosferi içerisindeydi ve Kıbrıs meselesi bu atmosferin içerisinde dış politikadan çok iç politikanın merkezine yerleşmişti. Nihayetinde ise Kıbrıs konusundaki derin görüş ayrılığının da etkisiyle 18 Eylül 1974'te Ecevit istifa etti ve CHP-MSP hükümeti dağıldı. Fakat ne Kıbrıs Harekâtı'nın asıl aktörünün kim olduğuna ne de Ada'nın tamamının alınmasına ilişkin tartışmalar bitmedi. TRT'de Kıbrıs meselesinin merkezinde koalisyonun dağılma sebeplerine ilişkin açık oturumlar yayınlanıyor, basında "Erbakan 3 gün vekil kaldı Kıbrıs'ın yarısını aldık, 13 gün vekil kalsaydı tamamını alırdık" manşetleri yer alıyordu (Millî Gazete, 21.9.1974).

Ecevit, koalisyonun dağılma sebebini "ortağımızla aramızda hükümet etme ve siyasal anlayışımız bakımından uzlaştırılması, bağdaştırılması oldukça güç ayrılıklar var" sözleriyle açıklamıştı (Milliyet, 4.9.1974). Kıbrıs meselesinin CHP-MSP hükümeti döneminde izlediği seyir, partilerin dış politika perspektifleri ile siyasal kültürleri arasındaki farkın Ecevit'in bahsettiği uzlaştırılması oldukça güç olan ayrılıklardan biri olduğunu göstermektedir. Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin dış politikasının merkezine yerleştiği bu dönemde koalisyon ortaklarının temel dış politika prensip ve yönelimleri üzerinde yaşadıkları çatışma, bir taraftan karar alma süreçlerini zorlaştırarak ve yavaşlatarak Kıbrıs konusunda yürütülen müzakereleri diğer taraftan da içsel gerilimi arttırarak koalisyonun geleceğini olumsuz yönde etkilemekteydi. Bu dönemde Kıbrıs konusunda koalisyonun politika üretmesini zorlaştıran bir diğer sebep de Ecevit ve Erbakan'la beraber

partilerin seçmen tabanlarının da farklı siyasal kültür anlayışlarına sahip olmalarıydı. Bu açıdan da CHP-MSP koalisyonu döneminde Kıbrıs meselesine ilişkin yaşanan gelişmeler, siyasal kültürün dış politikada karar alma süreçlerini etkileyen önemli bir faktör olduğu tezini (Efegil, 2012: 380) destekleyen bir tarihsel örneği teşkil etmektedir.

Milliyetçi Cephe Hükümetleri Döneminde MSP'nin Kıbrıs Politikası

CHP-MSP koalisyonunun dağılmasının ardından beklenenin aksine erken seçim olmadı. Bülent Ecevit ile Süleyman Demirel'in hükümet kurma çabaları da sonuç vermeyince, Cumhurbaşkanı Korutürk, 12 Kasım 1974'te senatör Sadi Irmak'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Irmak hükümeti Meclis'te güvenoyu alamadı, fakat Cumhurbaşkanı'nın isteği üzerine, 31 Mart 1975'e kadar görev yaptı. Türkiye, güvenoyu alamamış bir kabineyle yönetilirken Kıbrıs meselesiyle ilgili oldukça kritik günler yaşamaktaydı. ABD Kongresi Kıbrıs Harekâtıyla ilişkilendirilen silah ambargosu kararı çıkartmaya çalışmakta, bu kararı onaylamayan Başkan Gerald Rudolph Ford ve Dışişleri Bakanı Henry Alfred Kissinger, Kıbrıs meselesine ilişkin görüşmelerde hiçbir ilerleme görülmezse Kongre'yi durdurma olanakları kalmayacağını hatırlatarak Türkiye'ye baskı yapmaktaydılar. Türkiye'nin Kıbrıs konusunda ciddi karar almasını sağlayacak destekten yoksun bir hükümetle yönetildiği bu dönemde, 5 Şubat 1975'te, Kongrenin Türkiye'ye askeri yardımı kesme kararı yürürlüğe girdi. Ardından 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) ilan edildi ve hemen ardından BM Güvenlik Konseyi 367 sayılı kararı aldı. Kararda KTFD'nin kurulması kınanmakta ve iki taraf eşitlik içinde toplumlararası görüşmelere çağrılmaktaydı (Uslu, 2000: 307-317).

CHP-MSP koalisyonunun dağılmasının ardından ortaya çıkan hükümet krizi AP-MSP-CGP-MHP dördlüsünden oluşan 1. MC hükümetinin kurulmasıyla sona erdi. 31 Mart 1975'te güvenoyu alan hükümetin karşısında, her geçen gün daha kötüye giden ekonomi ve siyasal şiddet olayları gibi iki önemli sorun durmaktaydı. Dış politikada ise ABD ambargosu, Yunanistan'la yaşanan Ege sorunları ve Kıbrıs sorunu ön plana çıkmaktaydı (Yalansız, 2006: 357). 1. MC hükümeti her ne kadar siyasi yelpazenin sağında bulunan partilerden oluşmuş bir koalisyon olsa da dış politikadaki karar alma süreçlerini etkileyecek ideolojik çatışma potansiyelini içerisinde barındırmaktaydı. MSP hariç koalisyonu oluşturan partilerin tamamı, zaman zaman Batı karşıtı politikalar izleseler de Batı yanlısı dış politika geleneğinin karşısında değillerdi. MSP ise dış politikada izlediği İslamcı ideolojiyle koalisyon ortaklarından ayrılmaktaydı (Aknur ve Ersoy, 2012: 133).

MSP ile AP arasındaki koalisyon görüşmelerine Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın hangi partide olacağı ile ortak pazar

konusundaki görüş ayrılıkları damgasını vurmuştu. MSP'nin önde gelen isimlerinin anıları bu süreçte Kıbrıs meselesine ilişkin çıkan herhangi bir problemenden bahsetmemektedir (Aksay, 2021: 255, 271-272; Emre, 2002: 28-29). Bu noktada karar alma süreçlerinde önemli birer faktör olan ideoloji ve pragmatizm arasındaki dengede (Erol ve Ozan, 2012: 357-358) MSP'nin tercihini pragmatizmden yana kullandığını söyleyebiliriz.

Görüşmelerin ardından netleşen 1. MC hükümetinin koalisyon protokolü ve programında, “Kıbrıs konusunda iki bölgesel federal sistemin âdilâne bir çözüm sağlayabilecek yegâne yol olduğu” belirtildi (Neziroğlu ve Tuncer, 2015: 991; TBMM Tutanak Dergisi, 6.4.1975: 321). MSP'nin harekâtıtan itibaren taksim tezi konusundaki ısrarına rağmen hükümet programında iki bölgesel federasyon çözümünün benimsenmesi meclis tartışmalarında MSP grubunu güç durumda bıraktı. Tartışmalarda CHP'li vekiller “Acaba sayın Asiltürk, Kıbrıs'a bir vali tayin etmekten, pasaportsuz gitmekten vaz geçildiğini ilan edecek midir?” tarzında sorularla MSP'yi köşeye sıkıştırdı (TBMM Tutanak Dergisi, 9.4.1975: 403). Bu durum karşısında MSP'nin, taksim tezi ile ortağı bulunduğu hükümetin federasyon tezini *tül federasyon* adını verdiği bir formülle uzlaştırma yoluna gittiği görülmektedir.

Çorum Milletvekili Yasin Hatipoğlu'nun 12 Haziran 1975'teki meclis oturumunda açıkladığı tül federasyon formülüne göre; “MSP Kıbrıs'ta coğrafi temele dayanan federal sistemin kurulmasına taraftardı; fakat bu federal sistem aynı kanı ve aynı dini taşıyan topluluklarda görülen klasik federal sistemden farklı olmalıydı”. Kabul edilecek federal devlet statüsü, ABD ve İsviçre örneklerinden farklı olarak, iki cemaat arasındaki gerçeklik dikkate alınarak oluşturulmalı ve idare erki büyük ölçüde federe devletlere bırakılmalıydı. Bunlara ek olarak federe devletler arasında çıkabilecek uzlaşmazlıkların giderilmesinde de federal hükümetin yerine, iki tarafın eşit temsil edildiği hakem vasfında komisyonlar devreye girmeli ve devlet başkanı, iki cemaat arasından eşit sürelerle ve sırayla görev yapacak şekilde seçilmeliydi (TBMM Tutanak Dergisi, 12.6.1975: 586-587).

19 Ekim 1975'te Erbakan liderliğinde toplanan MSP genel idare kurulu toplantısında tül federasyon formülünün içeriğinin daha da netleştiği görülmektedir. Buna göre; iki bölgede iki idare olacak ve bu idareler arasında federal devlet yapısı olacaktı. Federal devletin bakanları olmayıp Türk ve Rum kesimlerinin eşit sayıda temsil edilecekleri bir meclis bulunacaktı. Federal devletin başkanı her yıl değişecek ve yönetimle ilgili bir fonksiyonu bulunmayacaktı. İki toplum kendi kararlarını kendileri alacak; birlikte alacakları kararlar ise gündelik hayatı ilgilendiren ortak yaşam konularıyla sınırlandırılacaktı. Toplantı sonrasında yaptığı açıklamada Erbakan bu duruma örnek olarak caddelere dökülecek asfaltın nereye kadar bir devlet, nereden sonra diğer devlet tarafından yapılacağı örneğini vermişti. Hatta Erbakan'a göre bir taraftan diğerine geçmek için pasaport

gösterilmesi esasının dahi getirilmesi gerekmektedir (Cumhuriyet, 19.10.1975). Tüm bu açıklamalar göz önünde alındığında tül federasyon formülünü Erbakan'ın cümlelerine atfen “öyle bir anayasa olmalı ki dışardan bakınca federasyon gibi görünmeli ancak üzerindeki tül perdeyi kaldırırınca altından kesin olarak ayrılmış bir Kıbrıs çıkmalı” şeklinde ifade etmek mümkündür (Tiryaki, 2007: 165).

Tül federasyon tezinin olgunlaştırıldığı 19 Ekim 1975 tarihli MSP genel idare kurulu toplantısı Türkiye'nin iç siyasal gelişmeleri açısından da önemliydi. Esasında MSP'nin genel kurulunu toplanma amacı partinin oy kaybına uğradığı 12 Ekim tarihli kısmi senato seçimleriyle boş bulunan 6 milletvekilliği için yapılan ara seçimlerin değerlendirilmesiydi. Yapılan değerlendirme sonrası partinin yaşadığı oy kaybının koalisyon protokolünün gereğince işletilmemesinin etkisiyle ortaya çıktığı sonucuna varılmış ve kurulun hemen ardından koalisyonun devamı için AP'ye iç ve dış politikaya dair bazı şartlar sunulmuştu. MSP'nin iç politika alanına ilişkin şartları Diyanet İşleri Başkanı'nın değiştirilmesi, Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nün koalisyon görüşmeleri zamanında anlaşıldığı gibi MSP'li devlet bakanına bağlanması, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası ile Türk Uçak Sanayii Anonim Şirketi'nin (TUSAŞ) faaliyete geçirilmesi, MSP'ye bağlı bakanlıkların istedikleri kadroların hemen çıkarılması şeklinde özetlenebilir (Yalansız, 2006: 336; Sevilgen, 1979: 176-178). MSP'nin koalisyonun devamı için Kıbrıs meselesine ilişkin sunduğu şartlar ise şunlardır:

1. MSP Kıbrıs konusunun nihai çözüme bağlanmasında herhangi bir toprak tavizine taraftar değildir. Türk şehirleri olan Omorfo, Maraş ve Magosa'nın terki düşünülemez.
2. Bir yıldan beri Kıbrıs Federal Devleti'nin kurulması için Kıbrıs Federe Türk devleti elinden gelen azami gayreti göstermiştir. Rumların uyuşmaz tutumları ve Kıbrıs'ın yalnız Rumlarca temsiline devamda ısrarları halinde Federe Kıbrıs Türk Devleti'nin bağımsız Kıbrıs Türk Devleti olarak ilanı zaruridir (Cumhuriyet, 20.10.1975).

MSP'nin bu sert çıkışı karşısında Başbakan Demirel, Erbakan'ın iç politika alanına dair isteklerini yerine getirerek hükümet krizini atlatma yoluna gitti (Özding, 2013:123). MSP'nin iç politikaya ilişkin talepleri yerine getirilerek buhran atlatılmıştı; fakat Demirel Kıbrıs konusunda atacağı her adımın hükümetin sonu anlamına gelebileceğinin de farkındaydı (Kızılyürek, 2009: 51). Zira oy kaybına uğrayan partinin ideolojik tutumunu daha fazla ön plana çıkaran bir siyaset izleyeceği 19 Ekim kararlarıyla ilan edilmiş olmaktaydı. Bununla birlikte MSP'nin Kıbrıs konusundaki katı tutumunun Başbakan Demirel'i 1976 yılının sonuna kadar çok fazla zorlamadığını dile getirmek mümkündür. 1. MC hükümeti bir nevi seçim ittifakı olarak kurulmuştu (Sevilgen, 1979:171; Kocaoğlu, 2021:180) ve seçimlere kadar Başbakan Demirel'in kendisi de Kıbrıs konusunda

keskin bir adım atmaktan çekiniyordu (Barutçu, 1999: 145). Bu yüzden bu süreçte birçok defa Erbakan engelinin Demirel için dışarıya karşı ileri sürülebilecek işlevsel bir açıklama olarak kullanıldığını görmekteyiz.

MC hükümetinin güvenoyu almasının ardından Başbakan Demirel ve Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in önderliğinde Yunanistan ile yeni bir diyalog süreci başlatılmış ve 28 Nisan 1975'te yeniden başlayan, sınır ve toprak sorunu ve Maraş'ın durumu gibi konuların ele alındığı toplumlararası görüşmelere destek verilmişti (Gürel, 2018: 145; Duran, 1994: 5,7). Diğer taraftan ambargonun kalkmasına yönelik ABD ile görüşmeler de sürdürülmekteydi ve bu görüşmelerin de odak noktası Rum tarafının iki bölgeci federasyon tezini kabul etmesi karşılığında Türk tarafının toprak konusunda ne verebileceğini yüzde ya da yer olarak açıklamasıydı. Tüm bu süreçlerde Erbakan ve MSP'nin toprak tavizi konusundaki sert tutumu kendini göstermekteydi fakat bunun yanı sıra Ecevit'in aldığını veren kişi durumuna düşmek istemeyen Demirel'in Erbakan kartına sık sık başvurduğu da bir gerçektir (Birand, 1979: 148-149).

Fakat 1977 yılının başlamasıyla birlikte bu strateji sürdürülebilir olmaktan çıktı. 1976 sonundan itibaren Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumu uluslararası kamuoyunda tam anlamıyla bir yalnızlık içerisindeydi. Bunun üzerine seçim kampanyası döneminde Kıbrıs sorunu Rumların rıza göstereceği bir çözüme ulaşmadan Türkiye'ye uygulanan ambargonun kaldırılmayacağını ilan eden James Earl Carter'ın 20 Ocak 1977'de ABD başkanı olması, ekonomik darboğazın içinde hapseden Türk hükümeti için durumu iyice zorlaştırdı. Demirel'in artık Kıbrıs konusunda hamle yapmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Dört İlke Anlaşması'na giden yol da bu koşullarda ortaya çıktı (Fırat, 2002: 765-767).

12 Şubat 1977'de Denktaş ile Makarios arasında imzalanan Dört İlke Anlaşması temelde iki toplumlu bir federal cumhuriyet kurulmasını esas almakta ve toplumların yönetiminde olacak toprakların ekonomik yeterlilik, verimlilik ve mülkiyet ilişkilerine göre müzakere edilmesini karara bağlamaktaydı (Fırat, 2002: 766). Bunun ardından Dışişleri Bakanlığı, Denktaş ile istişare halinde yeni bir tasarı hazırladı. Hazırlanan tasarı, konfederasyon ile federasyon arasında, zayıf bir merkezi hükümet ve iki toplumun kendi kendini yönetebileceği, Türk toplumuna yeterli güvence veren bir sistem sunmaktaydı (Birand, 1979: 302).

22 Mart 1977 günü toplanan MGK'da bahsi geçen tasarı görüşülmeye başlandığında, hükümet buhranını atlatmak için görmezden gelinen dış politika uyumsuzlukları kendisini hissettirmeye başladı. Kurulda Erbakan Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı tasarıya, 19 Ekim 1975 tarihli MSP bildiresine atıfla, tül federasyon formülüyle uyummadığını söyleyerek karşı çıktı. Ada'nın sadece yüzde kırkını alarak Türkiye'nin Rumlara iyilik ettiğini dile getiren Erbakan bundan dolayı ABD ile sorun yaşanacaksa Türk topraklarında geri kalan Amerikan

askerlerini de hemen çıkarmayı önerdi ve Dışişleri Bakanı'nın tüm çabalarına rağmen geri adım atmadı (Birand, 1979: 302).

Toplantının en hararetli anlarını Maraş konusunun gündeme geldiği zaman dilimi oluşturdu. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Maraş'ın bir bölümün açılacağına bildirilmesinin olumlu bir hava yaratacağının altını çizmekteydi. Kıbrıs Dairesi'nin başında bulunan Büyükelçi Ecmel Barutçu, iki bölgeli federasyonun ve zayıf yetkili merkezi hükümetin karşı tarafça kabul edilmesine yönelik bir manevra olarak Maraş'ı on bölgeye bölen bir plan hazırlamıştı. Buna göre Türk tarafı iki bölgeli federasyon tezini içeren genel bir çözümün bir parçası olarak Maraş'ı vermeyi teklif edecek ve teklife on gün içerisinde cevap gelmez veya teklif reddedilirse Maraş'ın birinci bölgesini iskan edecekti. Bu şekilde teklif ve iskan uygulaması her bölge için yinelenecekti. Dışişleri yetkilileri bu teklifin Türkiye'nin Maraş'a ilişkin mevcut konumu açısından en uygun yöntem olduğuna inanmaktaydı. Zira Maraş çıkartmadan beri bomboş durmaktaydı. ABD Kongresi'nin tepkisinden dolayı doldurulamıyor, MSP'nin tutumundan dolayı da çözüm şekli için kullanılamıyordu. Dışişleri, bu plan çerçevesinde, Yunan tarafı Türk teklifini kabul ederse Maraş'a mukabil Kıbrıs sorununun halledilmiş olacağını aksi halde ise Türk tarafının, üzerindeki baskıyı karşıya atarak Maraş'ı doldurulacağını ileri sürüyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın bu önerisi üzerine, Erbakan, şehit kanıyla sulanmış bir karış toprak parçasının dahi geri verilmeyeceğini söyledi. İçişleri Bakanı Asiltürk ise bir Türk diplomatının böyle bir öneride bulunmasından hicap duyduğunu belirtti. Nihayetinde ise Erbakan ve Asiltürk'ün karşı çıkması sebebiyle Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı plan kabul görmedi (Barutçu, 1999: 163-165).

22 Mart 1977 tarihli MGK toplantısı, CHP-MSP koalisyonunun ardından MC hükümetleri döneminde de Milli Görüş ideolojisinin dış politikadaki karar alma süreçlerinde etkili olacağını göstermişti. Bahsi geçen toplantıda bulunan Büyükelçi Ecmel Barutçu anılarında, MSP'nin bakış açısı ve MC hükümeti içerisindeki iç politika hesapları sebebiyle Kıbrıs konusunda Dışişleri Bakanlığı'nın diplomasi üretemediğini belirtmektedir (Barutçu, 1999: 167). Barutçu'nun bu değerlendirmesine ek olarak, aşağıda incelenecek olan 1977 seçim beyannamesinde de görüleceği üzere, MSP'nin Kıbrıs konusundaki müzakere süreçlerindeki hedefinin tam olarak bu olduğunu ileri sürmek mümkündür. AP'nin süreçteki tavrını ise Demirel'in şu cümlesiyle özetleyebiliriz: “seçimlere kadar benden bir şey beklemeyin” (Birand, 1979: 197).

Böylelikle 5 Haziran 1977 seçimlerine doğru yol alan süreçte Kıbrıs meselesi bir kez daha iç politikanın merkezine yerleşmiş oluyordu. Henüz 1. MC'nin kuruluş aşamasında AP ve MSP'de hükümet olunca partilerinin daha da güçleneceği ve ilk seçimde tek başına iktidara geleceği fikri yaygınlaşmıştı (Sevilgen, 1979: 171). Böylesi bir ortam ve hedef dahilinde Kıbrıs konusunda

ödün vermek ne iç siyasal hesaplamalara ne de koalisyon ortakları arasındaki rekabete uygundu. Demirel, seçimlere giderayak keskin bir hamle yapmaktan çekiniyor, Erbakan “Ada’da bir tek karışı, bir evin penceresini bile vermeyiz. Kıbrıs asırlar boyu bizim olmuştur, bizimdir. Ada’nın bir bölgesinin Rumlara oturmaları için bırakılmış olması büyük milletimizin alicenaplığının neticesidir. Seçimlerden sonra bu meseleyi İskender’in kılıcı gibi keseceğiz” diyordu (Milliyet, 7.4.1977).

Tarafların bu tutumları seçim beyannamelerine de yansdı. AP’nin 1977 seçim beyannamesi çözüm için net bir formül göstermiyor, bununla birlikte “Kıbrıs meselesi ancak milletimizin kabul edebileceği bir çözüme kavuşturulacaktır”, diyordu (AP, 1977: 25). MSP’nin seçim beyannamesinde ise Kıbrıs merkezi bir öneme sahipti. Partinin seçim sloganlarından biri “Kıbrıs’ı Yunana vermemek için MSP” idi. Ayrıca hazırladığı seçim beyannamesinde MSP, iktidar ortağı olduğu süre boyunca, ortaklarının “sonunda Ada’nın tekrar Yunanistan’a verilmesine müncer olacak, adını taviz koydukları, Batıların arzularına uyma hareketlerini her zaman önlediğini, şehit kanıyla alınan toprakların ve hakların noksansız bir şekilde muhafazası ve müdafaasının bekçisi olduğunu” vurgulamaktaydı. Bir sonraki dönem için partinin Kıbrıs’a yönelik politikası ise Kıbrıs Türk Devleti’nin bağımsızlığını ilan etmek olarak belirlenmişti (MSP, 1977: 83, 88).

5 Haziran 1977’de gerçekleşen seçimlerden çıkan sonuç MSP’nin beklediği gibi olmadı. Parti yüzde üçlük bir oy kaybına uğramış ve meclisteki sandalye sayısı 48’den 24’e düşmüştü. Fakat hâlâ üçüncü parti olarak anahtar niteliğini korumaktaydı. CHP’nin aldığı %41,4’lük oy oranının tek başına hükümet olmaya yetmemesi ve Bülent Ecevit tarafından kurulan azınlık hükümetinin de güvenoyu alamaması sonucunda 21 Temmuz 1977’de Süleyman Demirel başkanlığında AP, MSP ve MHP’nin yer aldığı 2. MC hükümeti kuruldu. Koalisyon kurma çalışmalarında en fazla tartışma yaratan konu İçişleri Bakanlığı’nın hangi partide olacağıydı. Daha önce MSP’de olan İçişleri Bakanlığı’nı AP kendi üzerine almak istiyor, MSP ise buna razı olmuyordu. Neticede İçişleri Bakanlığı MSP’de kaldı ve Korkut Özal İçişleri Bakanı oldu. MSP’li Devlet Bakanı Emre, koalisyon kurma çalışmalarında İçişleri Bakanlığı’na ilişkin sorun halledildikten sonra “diğer bütün konularda pek ciddi tartışmalar çıkmadığını” nakletmektedir (Emre, 2002: 117-119).

2. MC Hükümetinin koalisyon protokolü ve programında Kıbrıs’a ilişkin ileri sürülen çözüm yöntemi bir önceki dönemin aynısıydı (Neziroğlu ve Tuncer, 2015: 1337; TBMM Tutanak Dergisi, 27.7.1977: 42). Bununla birlikte Dışişleri Bakanı Çağlayangil ambargonun kaldırılmasına ve ekonomik yardımın alınmasına yönelik diplomasiye yeni dönemde ağırlık verme kararındaydı. ABD’deki Carter yönetimi de ambargo konusundaki Kongre engelini ortadan kaldırmak için

Türkiye'yi Kıbrıs konusunda daha fazla esnek davranmaya zorluyor, harita dahil yeni isteklerde bulunuyordu (Birand, 1979: 319-320). Bu süreçte Çağlayangil bir taraftan ABD ile yoğun bir diplomasi yürütüyor bir taraftan da karşısında çıkabilecek MSP engelini aşmaya yönelik formüller üzerinde kafa yoruyordu. Çağlayangil'in kafasındaki formüllerin arasında Kıbrıs'ta adım atılmasından yana olan Genelkurmay'ı devreye sokmak, Dışişleri Bakanlığı ile Genelkurmay'ın ortak desteğiyle Erbakan'ı ikna etmek, Dışişleri'nin yüksek dereceli birkaç memurunun istifa etmesiyle Erbakan üzerindeki baskıyı arttırmak gibi senaryolar bulunmaktaydı (Birand, 1979: 320). Ne var ki Çağlayangil'in Kıbrıs diplomasisi ve Erbakan engelini aşma formülleri üzerinde yoğunlaştığı dönemde 2. MC hükümeti gensoru ile düşürüldü. CHP'nin verdiği gensoru önerisinde, bu çalışmanın konusu çerçevesinde, hükümetin her kanadının birbirinden habersiz, ayrı dış politikalar izlediği ve bu durumun Türkiye'nin dış politikasını önemli ölçüde aksattığı eleştirisi ön plana çıkmaktadır (TBMM Tutanak Dergisi, 22.12.1977: 570-571).

3. Ecevit ve 6. Demirel Hükümetleri Döneminde MSP'nin Kıbrıs Politikası

5 ay süren 2. MC koalisyonunun ardından 5 Ocak 1978'de, 3. Ecevit hükümeti kuruldu. Ege'ye ilişkin sorunlar, Kıbrıs meselesi ve ABD ambargosu hala dış politika alanın önde gelen sorunlarıydı. İç politikada ise siyasal şiddet olayları ve giderek artan ekonomik kriz acil çözüm bulunması gereken konulardı. Ekonomik kriz meselesinde hem sermaye çevreleri hem de Ecevit ve ekibi, krizin etkisinin dış politikada atılacak adımlarla azaltılmasının mümkün olabileceğine inanıyordu (Yaşlı, 2020: 351-352). Bu yüzden hükümet kurulur kurulmaz dış politika alanına öncelik verdi. 7 Ocak'ta, hükümet henüz güvenoyu almamışken, Kıbrıs'taki toplumlararası görüşmelerinin başlama tarihini belirlemek amacıyla BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim Ankara'ya geldi (Yalansız, 2006: 400).

17 Ocak 1978'de güvenoyu alan hükümetin programında, Kıbrıs'a ilişkin Türkiye'nin 1974'ten beri resmi politika olarak takip ettiği iki bölge, iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız federal devlet önerisi yinelenmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 12.1.1978: 276). Fakat BM Genel Sekreteri'nin Ankara'daki varlığının gölgesinde gerçekleşen hükümet programı görüşmeleri oldukça tartışmalı geçti. MSP grubu programın Kıbrıs konusunda yeterince açık olmadığını dile getirmekte ve Waldheim'la yapılan görüşmelere atıf yaparak hükümeti Meclis'e bilgi vermemekle suçlamaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 15.1.1978: 303).

Hükümetin güvenoyu almasından bir gün sonra Ecevit, Yunanistan Başbakanı Konstantinos Karamanlis'e doruk toplantısı önerisinde bulundu. 19 Ocak günü ise, Rauf Denktaş, Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu ve Dışişleri

Bakanı Gündüz Ökçün ile birlikte düzenlediği basın toplantısında Ecevit; toprak sorununun makul sınırlar içinde ele alınacağını açıkladı (Yalansız, 2006: 400). Hemen ardından Prof. Dr. Mümtaz Soysal başkanlığında bir heyet anayasa taslağı üzerinde çalışmalara başladı ve iki toplumlu, iki bölgeli federal devlet yapısı, sınır düzenlemeleri ve Maraş'ın açılması gibi konuları kapsayan bir metin ortaya çıkardı (Fırat, 2002: 766-777). 10 Mart 1978'de Montreux'de Ecevit ve Karamanlis bir araya geldi. 18-19 Mayıs 1979 tarihlerinde ise Lefkoşa'da bir araya gelen Denktaş ve Kipriyanu, 1977 tarihli Denktaş-Makarios Anlaşmasını temel alan ve hemen hemen aynı içerikteki On Nokta Anlaşmasını imzaladılar (Kızılyürek, 2009: 68; Fırat, 2002: 767).

1977 seçimlerinden itibaren Kıbrıs politikasını, KTFD'nin bağımsızlığını ilan etmek prensibi üzerine bina eden MSP, 3. Ecevit hükümetinin Kıbrıs'a yönelik bütün inisiyatiflerinin karşısında yer alan bir tutum izledi. MSP'ye göre hükümetin Kıbrıs'a ilişkin yürüteceği diplomasi sadece Türkiye'nin ve KTFD'nin haklılığının ve haklarının uluslararası alanda tescili hedefine yönelik olmalıydı. MSP bu hedef dışındaki tüm diyalog süreçlerini Batı'ya yaranmak ve ekonomik yardım uğruna Kıbrıs'ı satmak olarak değerlendirdi (TBMM Tutanak Dergisi, 22.3.1978: 43-44). Meclis tartışmalarında, MSP'li vekiller Ecevit-Karamanlis görüşmesini, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın İsrail Başbakanı Menahem Begin ile ABD arabuluculuğunda Camp David'de gerçekleştirdiği görüşmelere benzetmekte ve Ecevit'i Türkiye'yi, İsrail önünde Mısır Devlet Başkanı Sedat'ın düştüğü duruma düşürmekle itham etmekteydiler (TBMM Tutanak Dergisi, 23.2.1978:667; TBMM Tutanak Dergisi, 28.2.1978:666). Erbakan'ın eleştirileri ise daha sertti:

Büyük Kıbrıs zaferi kazanıldığı zaman, arkasından miğferli resimlerle, solcu basınla birtakım propagandalar yapıldı. Bugünkü Başbakan Kıbrıs'ın fatihi diye ilan edilmeye kalkışıldı. O zaman yanında Milli Selamet vardı, böbürlenip duruyordu. Şimdi Milli Selamet yok, Magosa gidiyor, Kıbrıs gidiyor... ..Siz Kıbrıs'ın alıcısı mısınız, vericisi misiniz? Hükümet ne yaparsa yapsın, asla Kıbrıs'ın bir tek zerresini vermeyecek ve biz orada bağımsızlığı ilan edeceğiz. Kazanılmış haklardan hiçbirisini kimseye vermeyeceğiz. Kıbrıs'ın fatihi diye miğferli resimlerle etrafı donattılar, şimdi 3 dolar için Kıbrıs'ı geri vermeye kalkışıyorlar (TBMM Tutanak Dergisi, 16.2.1979: 37).

MSP'nin bu dönemdeki Kıbrıs söyleminde, partinin dış politika anlayışının temellerini oluşturan İslamcı ve ulusal kalkınmacı perspektifle Batı ile ilişkilere yönelik eleştiriyi merkezine alan şahsiyetli dış politika ilkesi daha fazla görünür oldu. Artık MSP için Kıbrıs sorununun tek çözümü, meseleyi Batı ile olan ilişkiler ve ambargonun yarattığı baskı çerçevesinde ele almaktan vazgeçmek ve KTFD'nin bağımsızlığını ilan etmektir. Bu bakış açısı Erbakan tarafından bizim

Kıbrıs diye bir meselemiz yoktur, söylemiyle formüle edildi. Kıbrıs meselesi bizce bitmiştir, diyen MSP lideri Barış Harekâtı'ndan sonra Ada'da iki ayrı bölgenin fiilen var olduğunu ve sorunun böylelikle çözüme kavuştuğunu iddia etmekteydi. Erbakan'a göre, Kıbrıs meselesinin çözümü ulaşmadığını söyleyip müzakerelere devam etmek, “dış güçlerin meyliyle içerideki taklitçilerin ille de kendilerine yaranmak için yaptıkları lüzumsuz, gayri milli davranışlardı” (Erbakan, 1991: 77). Erbakan bu fikirlerini 16 Şubat 1979 tarihli meclis görüşmelerinde şu biçimde ifade etti: “Bugün bu tarih önünde huzurlarınızda bir kere daha haykırıyorum: Kıbrıs'ta bizim halledeceğimiz hiçbir mesele yoktur. 2 kelimelik bir cümlemiz vardır: Federe Kıbrıs Türk Devleti bağımsız bir devlet olmuştur... Tek cümlemiz budur... Şahsiyetli dış politika budur” (TBMM Tutanak Dergisi, 16.2.1979: 36-37).

MSP'ye göre, sorunun temelinde; hükümetin hem diplomatik hem de ekonomik anlamda ABD ve Batı yanlısı olan politikası yer almaktaydı. Müslüman ülkeleri göz ardı ederek yıllar boyu Batı odaklı dış politika izleyen Türkiye, yanlış dış politika ve ekonomi politikası tercihinin diyetini ödemekteydi. Erbakan bu durumda yapılması gerekenin hem ekonomi politik alanında hem de diplomasi alanında Batı'dan ayrı bir yol izlemek olduğunu söylemekteydi. MSP liderine göre, hükümetin engel olduğu MSP'nin ekonomi ve sanayileşme politikasıyla yerli sanayici Türkiye'nin ekonomi konusundaki sıkıntılarını halledecek, Müslüman ülkelerle olan ilişkilerin derinleşmesiyle de diplomatik çıkmaz ve yalnızlığa son verilecekti (TBMM Tutanak Dergisi, 16.2.1979: 36-37; TBMM Tutanak Dergisi, 22.2.1979:715-721).

Bu arada 26 Eylül 1978'de, üç yıl önce hafifletilmiş bulunan silah ambargosu, Türkiye'nin Kıbrıs sorununda iyi niyet göstermesi koşuluyla kaldırıldı. Fakat şiddet olaylarının önünü alamayan ve gitgide kötüleşen ekonomik durumla başa çıkamayan Ecevit hükümeti 14 Ekim'de yapılan ara seçimlerde halk desteğini kaybettiğini görünce istifa etti ve yerine MSP ve MHP'nin dışardan desteğiyle 6. Demirel hükümeti kuruldu (Tunçay, 1983: 1190).

6. Demirel Hükümeti'nin programında Türkiye'nin, “Kıbrıs meselesinin müzakere yolu ile yegâne adil çözüm yolu olan iki bölge, iki toplumlu federasyon çözümüne varabilmesi için iyi niyetli anlayışlı her türlü gayreti sarf edeceği” belirtilmekteydi (TBMM Tutanak Dergisi, 19.11.1979: 95). Fakat Kıbrıs'a ilişkin müzakerelerin iç politika alanındaki engellere takılacağı baştan belliydi. Zira hükümet MHP ve MSP'nin verdiği dışardan destekle kurulabilmişti. Bu karar alınırken AP ve MSP arasında yapılan müzakerelerde Erbakan hükümete güvenoyu verilmesi karşılığında belirli konularda güvence istemişti. Bu güvenceler arasında Kıbrıs'ın adım adım Yunanistan'a verilmesine sebep olacak herhangi bir girişimde bulunulmaması ve Kıbrıs'ta kazanılmış hakların muhafaza edilmesi bulunmaktaydı (TBMM Tutanak Dergisi, 22.11.1979: 108).

6. Demirel Hükümeti'nin 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadar devam eden on bir aylık iktidarında Kıbrıs meselesine ilişkin süreç, Rumların sorunu uluslararası forumlara taşıyarak Türkiye ve KTFD üzerinde baskı kurma politikası çerçevesinde ilerledi. Buna karşı hükümet konuyu yeniden toplumlararası görüşmelerin merkezine yerleştirmeye yönelik bir diplomasi izledi. MSP ise hükümetin bu hedefine, müzakerelerinin Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasından başka bir sonuca varamayacağı değerlendirmesiyle karşı çıktı. 3. Ecevit döneminde olduğu gibi 6. Demirel hükümeti boyunca da MSP, Türkiye'nin Kıbrıs diye bir meselesi yoktur söylemini sürdürdü ve KTFD'nin bağımsızlığının biran evvel ilanı konusunda ısrarcı oldu (TBMM Tutanak Dergisi, 23.1.1980: 54). Ne var ki bu hükümetin de iktidar süresi kısa sürecekti. 6. Demirel hükümeti de ekonomik sorunlar, artan işsizlik ve siyasal şiddete çözüm bulamamıştı. Meclis, mart sonundan itibaren görev süresi dolan Fahri Korutürk'ün yerine bir cumhurbaşkanı seçmek için aylarca toplandı. Beş ayı aşkın bir süre boyunca meclis oturumları sadece cumhurbaşkanı seçimine kilitlendi ve bu süreçte Kıbrıs meselesi gündeme alınmadı. Ardından ise, 12 Eylül'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymasıyla Kıbrıs meselesi sivil siyasetin denetiminden çıktı.

Sonuç

11 Ekim 1972'de kurulan MSP'nin bu dönemde resmi olarak belirlenmiş bir Kıbrıs politikası bulunmamaktaydı. Partinin kuruluş nizamnamesi ve 1973 tarihli seçim beyannamesinde Kıbrıs meselesine ilişkin bir değerlendirme ya da çözüm önerisine rastlanmamaktadır. Bu durum MSP'nin halefi olan Milli Görüş hareketinin ilk siyasi partisi MNP için de geçerlidir. Ekim 1973 seçimlerinden sonra, MSP'nin CHP ile kurduğu koalisyonun protokolünde ve hükümet programında ise Kıbrıs meselesine yönelik en isabetli çözüm şeklinin federatif sistem olduğu belirtilmektedir. Koalisyon görüşmeleri incelendiğinde federasyon tezinin CHP'nin talebi üzerine protokol ve programa eklendiği, MSP'nin ortağının Kıbrıs politikasını kabul ettiği görülmektedir.

I. Barış Harekâtı'nın ardından ise MSP, Türk ordusunun adaya çıkışıyla birlikte yeni bir konjonktürün oluştuğu değerlendirmesini temel alarak Kıbrıs'ın Türkler ve Rumlar arasında taksimi fikrini benimsedi. Bu tarihten itibaren MSP, taksimin dışında bir çözüm önerisi söz konusu olduğunda, Türkiye'nin tarihi ve stratejik bakımdan kendisine ait olan Ada için taksimi kabul ederek yeterince fedakarlıkta bulunduğunu, bundan ötesinin mümkün olmadığını öne sürecekti.

MSP böylelikle, Kıbrıs politikasını taksim tezi üzerine inşa ederken bir taraftan da siyasi hayatı boyunca karşısına çıkacak olan çelişkiyi de ortaya çıkarmış oldu. Zira, MSP'nin içerisinde yer aldığı bütün hükümetlerin, koalisyon protokolü

ve hükümet programında Kıbrıs meselesine yönelik çözüm yolu olarak federal sistem gösterilmekteydi.

MSP-CHP koalisyonunda Birinci Harekât sonrası ortaya çıkan bu çelişki koalisyonun sonunu getiren etmenlerden biri olarak tarihe geçti. 1. ve 2. MC hükümetleri döneminde ise MSP bu çelişkinin görünürlüğü azaltmak için taksim teziyle hükümetin resmi tezi olan federasyon tezini *tül federasyon* adını verdiği bir formülle uzlaştırmaya gitti. Bu formüle yakından bakıldığında tül federasyon formülü altında partinin Ada'nın taksimi anlamına gelen bir siyaset izlemeye devam ettiği ortaya çıkmaktadır.

3. Ecevit ve 6. Demirel hükümeti dönemlerinde ise muhalefette yer almanın sağladığı hareket serbestisiyle partinin Kıbrıs konusundaki söylemi KTFD'nin bağımsızlığını ilan etmesi gerekliliği üzerine kuruldu. MSP muhalefette olduğu dönem boyunca Kıbrıs Barış Harekâtıyla birlikte Kıbrıs sorunun çözüldüğünü, adanın fiili olarak taksim edildiğini ve bundan sonra yapılması gerekenin vakit geçirmeden KTFD'nin bağımsızlığının ilan edilmesi olduğunu öne sürdü.

MSP, Kıbrıs meselesine ilişkin yürütülen müzakerelerde federasyon formülü ve toprak düzenlemelerinin karşısında yer alarak, bu süreçleri engelleyici bir rol oynadı. Parti'nin Kıbrıs konusundaki politikasının bir parçası olan ve döneme ilişkin anılarda *Erbakan engeli* olarak kavramsallaştırılan bu tutum, MSP'nin Türkiye siyasetindeki anahtar parti niteliğinin de etkisiyle Kıbrıs meselesinin 1974-1980 arası izlediği seyri büyük ölçüde etkiledi. Çalışma içerisinde elde edilen bulgular MSP'nin iktidar ortağı olarak yer aldığı tüm hükümetlerin Kıbrıs meselesine ilişkin karar alma süreçlerinde yavaşlatıcı ve engelleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Erbakan, Barış Harekâtı'nın ardından gerek MGK gerek Bakanlar Kurulu gerekse Dışişleri Bakanlığı çatısı altında yapılan tüm toplantılarda Kıbrıs meselesine yönelik hazırlanan çözüm önerilerine bir bütün olarak karşı çıkmış ve müzakere süreçlerini baltalayan bir tutum içerisine girmiştir. Erbakan'ın bu süreçlerde ileri sürdüğü tez ve önerilere bakıldığında, bunların Türkiye'nin dış politika geleneğinden ve özellikle de Batı'yla olan bağlarından kopuşa sebep olacak nitelikte olduğu görülmektedir. MSP'nin iktidar ortakları ise Batı yanlısı dış politikadan uzaklaşma ve çok yönlü dış politika gibi uygulamalara baş vurmakla birlikte Türkiye'nin dış politika geleneğinin top yekun değişimine sebep olabilecek girişimleri benimsememiş ve Kıbrıs meselesinin harekât sonrasındaki gidişatında Türkiye'nin Batı'yla olan ilişkilerini dışlayıcı bir tutumdan kaçınmışlardır. Bu yönüyle hedeflerinden biri Milli Görüş ideolojisini Türkiye'nin Kıbrıs politikasına eklemek olan *Erbakan engeli* kavramı siyasal kültür ve ideoloji farklarının Kıbrıs meselesine olan etkilerini de göstermektedir.

Ayrıca çalışma içerisinde elde edilen bulgular *Erbakan engeli* siyasetinin MSP'nin iç politika hesaplarında da önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun en net örneklerinden biri, "Kıbrıs'ı Yunan'a vermemek için MSP"

sloganıyla yola çıkılan 1977 seçimleridir. Bu dönemde MSP, Kıbrıs'a ilişkin devam eden müzakere süreçlerine ilişkin eleştirisini seçim propagandasının merkezine yerleştirdi ve siyasal hayattaki varlığı boyunca ortaklarının çözüm için taviz olarak adlandırdığı kendilerinin ise Batıların isteklerine boyun eğme olarak nitelendirdiği hamlelerini önlemeyi görev olarak benimsediğini vurguladı.

Son olarak, oldukça çarpıcı bir örnek teşkil etmesi ve günümüze kadar uzanan bir tartışmayı da başlatması bakımından MSP'nin tüm Kıbrıs'ın kontrol altına alınması hedefine ve bu hedefin CHP ile yaşanan çekişmenin gölgesinde yüklendiği anlama değinmek faydalı olabilir. Çalışma kapsamında yapılan araştırmalar, MSP'nin Kıbrıs'ın tamamının alınmasına yönelik bir politika benimsemediğini ortaya koymaktadır. MSP Kıbrıs'ın tamamının alınmasını değil, harekâtın Kıbrıs'ın tamamına yönelik düzenlenmesini talep etmişti. İkinci Harekât sürecinde ortaya çıkan bu talebin ardındaki gerekçe ise, Kıbrıs'ın tümü üzerinde garantörlük hakkına sahip olan Türkiye'nin, Rum tarafında kalan bölgelerdeki Türklerin güvenliğini sağlamak için Ada'nın tamamını kontrol altına alabileceği ve böylelikle Kıbrıs'ın bütünü alıp müzakere masasına oturarak elini güçlendireceğiydi. Esasında bu strateji de partinin benimsediği taksim çözümüne yönelikti. Fakat CHP ve MSP arasındaki gerilimin hat safhaya ulaştığı, Ecevit'in harekâtla beraber ortaya çıkan popülaritesinin endişe yarattığı ve Türkiye'nin erken seçim atmosferine girdiği 1974 yılının Ağustos ve Eylül aylarında, MSP'li yetkililerin Kıbrıs'a vali atayacaklarını, tersane, rafineri, elektrik santrali gibi yatırımlar yapacaklarını açıklamalarına ek olarak Erbakan'ın yurt gezilerinde Ada bizimdir, gibi söylemlerde bulunmasıyla harekâta yönelik öneri içeriğinin ötesinde bir anlam kazandı ve MSP'nin Ada'nın tamamını almak istediğine yönelik bir algı oluşturdu. Oysa parti yetkililerinin de ifade ettiği üzere MSP'nin Kıbrıs hakkındaki görüşü ilk Barış Harekâtından beri değişmemişti, taksimden yanaydı. Bunlar daha ziyade iç politikaya yönelik söylemlerdi.

Kaynakça

- Aksay, Hasan (1974). "Cenevre Konferansı ve Kıbrıs'ta durum", *Millî Gazete*: 1,8.
- Aksay, Hasan (2021). *Hak Yol İslam Yazacağız* (İstanbul: Turkuvaz Kitap).
- Adalet Partisi (AP) (1977). 1977 Seçim Beyannamesi (Ankara).
- Aknur, Müge ve Rezzan Ersoy (2012). "Siyasal Partiler ve Türk Dış Politikası" Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği* (Ankara: Barış):119-156.
- Arpacı, Işıl (2012). *Türk Siyasal Yaşamına Etkileri Bakımından İslamcılık ve Necmettin Erbakan*, Yayımlanmamış Doktora Tezi (Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Arpacı, Işıl ve Abdülkadir Baharççek (2017). “Millî Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (7/ İktisat Özel Sayısı): 115-126.
- Barutçu, Ecmel (1999). *Hariciye Koridoru* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları).
- Birand, Mehmet A. (1979). *Diyet Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Pazarlıklar* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- Birand, Mehmet A. (1985). *30 Sıcak Gün* (İstanbul: Milliyet Yayınları).
- Bölükbaşı, Süha (2001). *Barışçı Çözumsuzlük* (Ankara: İmge).
- “Bulanık Demeçler”, *Cumhuriyet*, 3.8.1974.
- “Cadı Kazanı”, *Yankı*, 2.9.1974.
- Çalmuk, Fehmi (2005). “Necmettin Erbakan”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.6: İslamcılık* (İstanbul: İletişim Yayınları): 550-576.
- Çakır, Ruşen (2005). “Millî Görüş Hareketi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, C.6: İslamcılık* (İstanbul: İletişim Yayınları): 544-550.
- Çelik, Emin F. (2024). *Millî Görüş Hareketi’nin Kıbrıs Politikası* (İstanbul: Ravza Yayınları).
- CHP (1973). *Ak Günlere: Cumhuriyet Halk Partisi 1973 Seçim Bildirgesi* (Ankara).
- “Doğu Halkı Erbakan’ı Kıbrıs’ın Başkomutanı İlân Etti”, *Millî Gazete*, 29.8.1974.
- Duran, Hasan (1994). *Kıbrıs Sorununda Toplumsal Görüşmeler ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Rolü (1974-1992)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- “Ecevit’in Basın Toplantısı”, *Milliyet*, 4.9.1974.
- Efegil, Ertan (2012). “Türk Dış Politikasında Siyasal Kültürün Etkisi: Kemalist Siyasal Kültürün Evrimleşmesi” Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği* (Ankara: Barış): 375-398.
- Emre, Süleyman A. (2017). *Siyasette 35 Yıl, Cilt 2* (Ankara: MG V Yayınları).
- Emre, Süleyman A. (2002). *Siyasette 35 Yıl, Cilt 3* (İstanbul: Keşif).
- Erbakan, Necmettin (1991). *Türkiye’nin Temel Meseleleri* (Ankara: Rehber Yayıncılık).
- Erbakan, Necmettin (2022a). *Davam* (Millî Gazete Kitap Kulübü: Ankara).
- Erbakan, Necmettin (2022b). *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl* (Ankara: MG V Yayınları).
- “Erbakan Başa Güreşiyor”, *Millî Gazete*, 19.9.1974.
- “Erbakan Demirel’in Açıklamaları İçin Hiçbir Şeye Zam Yapmayacağız Diyen Hata Etmiş Olur, Dedi”, *Cumhuriyet*, 19.10.1975.
- “Erbakan Eskişehir’de Konuştu”, *Millî Gazete*, 1.9.1974.
- “Erbakan Kıbrıs Konusunda Alman TV’sine Mülâkat Verdi”, *Millî Gazete*, 31.8.1974.
- “Erbakan: Kıbrıs’ta Türkler ve Rumlar Ayrı bölgelerde Yaşamalı”, *Cumhuriyet*, 24.7.1974.
- “Erbakan 3 Gün Vekil Kaldı...”, *Millî Gazete*, 21.9.1974.

- Erol, Mehmet S. ve Emre Ozan (2012). “İdeoloji ve Dış Politika”, Ertan Efegil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği* (Ankara: Barış): 347-374.
- Erol, Mehmet S. (2015). “Erbakan Hoca’nın Dış Politika Felsefesi”, *Anadolu Gençlik Dergisi*, Prof. Dr. Necmettin Erbakan Özel Sayısı: 313-322.
- Fırat, Melek (2002). "1960-1980 Yunanistan'la ilişkiler", Baskın Oran (ed), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C.1* (İstanbul: İletişim Yayınları): 716-765.
- Gürel, Şükrü S. (2018). *Tarihsel boyutları İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1993* (Ankara: İmge).
- Güvenç, Nazım (1984). *Kıbrıs Sorunu Yunanistan ve Türkiye* (Çağdaş Politika Yayınları: İstanbul).
- Hasırcı, Metin (t.y.). *Milli Görüş Zaviyesinden 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı* (İstanbul: Merve Yayınları).
- İslamoğlu, Mümin (1974). *Erbakan Ecevit’e Karşı* (İstanbul: Tüba Yayınları).
- Karib, Zafer (1975). *Kıbrıs Meselesi Beynelmilel Güçler ve Yıkılan CHP- MSP Hükümeti* (İstanbul: Çığır ve İhya Yayınları).
- “Kıbrıs’ta Bir Evin Penceresini Dahi Vermeyiz”, *Milliyet*, 7.4.1977.
- “Kıbrıs’ta Bir Rafineri ve Tersane İnşa Edilecek”, *Millî Gazete*, 20.8.1974.
- “Kıbrıs’a Kesin Bir Çözüm Bulmağa Mecburuz”, *Millî Gazete*, 2.8.1974.
- Kızılyürek, Niyazi (2009). *Daha Önce Nerelerdeyiz Düünden Bugüne Kıbrıs Müzakereleri* (İstanbul: Birikim Yayınları).
- Kocaoğlu, Mehmet (2021). *Türkiye ve Dünyada Yüzyılın Birikimi 1960-1969* (Ankara: TBMM Yayınları).
- “Konya’da Erbakan’ı Binlerce Yurttaş Mücahit Erbakan Diyerek Karşıladi”, *Millî Gazete*, 1.9.1974.
- Müftüoğlu, İsmail (2021). *Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı ve Perde Arkası* (İstanbul: Alioğlu Yayınevi).
- MNP (1977). *Millî Nizâm Partisi Program ve Tüzük* (Ankara).
- MSP (1973a). *Millî Selâmet Partisi Program ve Tüzük* (Ankara).
- MSP (1973b). *Millî Selâmet Partisi 1973 Seçim Beyannamesi* (İstanbul).
- MSP (1977). *Millî Selâmet Partisi 1977 Seçim Beyannamesi* (Ankara).
- “MSP Hükûmete Bildiri Verecek”, *Cumhuriyet*, 20.10.1975.
- “MSP’li Hatipoğlu Kıbrıs Hakkındaki Tezimiz Adilâne Bir Taksimdir Dedi”, *Millî Gazete*, 7.9.1974.
- Neziroğlu, İrfan ve Tuncer Yılmaz (2015). *Koalisyon Hükümetleri, Koalisyon Protokolleri, Hükümet Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri* (Ankara: TBMM Yayınları).

- Oğuzlu, Tarık (2012). “İnşacı Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dış Politika: Türk Dış Politikasının Bir Analizi”, Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed), *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar: Türk Dış Politikası Örneği* (Ankara: Barış): 21-52.
- Özcan, Gencer (1998). “Kuramdan Gerçekliğe Giden Yol”, Gencer Özcan (ed), *Onbir Aylık Saltanat*, (İstanbul: Boyut Kitapları): 265-290.
- Özdiñ, Fuat (2013). *Hegemonya Krizi ve Türk Sağı: Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti Örneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Sarıbay, Ali Y. (1985). *Türkiye’de Modernleşme Dön ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”* (İstanbul: Alan 1985).
- Sevilgen, Gündüz M. (1974, Ağustos 6). “Kıbrıs Zaferinin Ardından”, *Millî Gazete*: 1,8.
- Sevilgen, Gündüz M. (1974, Ağustos 10). “Kıbrıs Zaferinin Ardından”, *Millî Gazete*: 1,8.
- Sevilgen, Gündüz M. (1979). *MSP’de Dört Yıl (1973-1977)* (Ankara: İstiklal Matbaası).
- Talip, Tuğrul (2017). “Milli Görüş Hareketi’nin Temel Karakterleri”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* (10/2): 617-657.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 1.2.1974, Birleşim: 35, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 6.4.1975, Birleşim: 61, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 9.4.1975, Birleşim: 63, Oturum:2.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 12.6.1975, Birleşim: 88, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 27.7.1977, Birleşim: 67, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 22.12.1977, Birleşim: 81, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 12.1.1978, Birleşim: 91, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 15.1.1978, Birleşim: 92, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 23.2.1978, Birleşim: 114, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 28.2.1978, Birleşim: 119, Oturum:2.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 22.3.1978, Birleşim: 112, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 16.2.1979, Birleşim: 54, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 22.2.1979, Birleşim: 60, Oturum:4.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 19.11.1979, Birleşim: 6, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 22.11.1979, Birleşim: 7, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 23.7.1974, Birleşim: 4, Oturum:1.
- TBMM Tutanak Dergisi*, 23.1.1980, Birleşim: 2, Oturum:1.
- Tiryaki, Mehmet H. (2007). *I.Milliyetçi Cephe Hükümeti Dönemi Türk Dış Politikası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

- Tokatlı, Orhan (1974, Eylül 12). “Koalisyonu Kim Bozuyor”, *Milliyet*: 1,2.
- Tongüç, İlyas (2022). *Siyaset, Enerji, Güç Denkleminde Kıbrıs ve Doğu Akdeniz* (Ankara: MG V Yayınları).
- Tunçay, Mete (1983). “Siyasal Gelişmenin Evreleri,” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi C.7* (İstanbul: İletişim Yayınları): 1164-1190.
- “Türkiye İcab Ettiği Takdirde Görevini Yalnız Da Yapar”, *Milli Gazete*, 14.8.1974.
- Uslu, Nasuh (2000). *Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları).
- Yalansız, Nedim (2006). *Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)* (İstanbul: Bûke).
- Yaşlı, Fatih (2020). *Halkçı Ecevit Ortanın Solu CHP (1960-1980)* (İstanbul: Yordam).
- Yavuzalp, Ercüment (1996). *Liderlerimiz ve Dış Politika* (Ankara: Bilgi).
- “Yeşilköy Havaalanı’nda”, *Cumhuriyet*, 2.8.1974.
- Yıldız, Murat (2017). “Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın Politik Vizyonunun Etkisi” *Turkish Studies*, 12(8): 355-366.